

§ 4.6 Palenstein

Deel 1. Analyse van de wijk

Situering Palenstein

Palenstein is een woonwijk ten noorden van de oude dorpskern in de Palensteinse polder, Zoetermeer (Zuid-Holland).

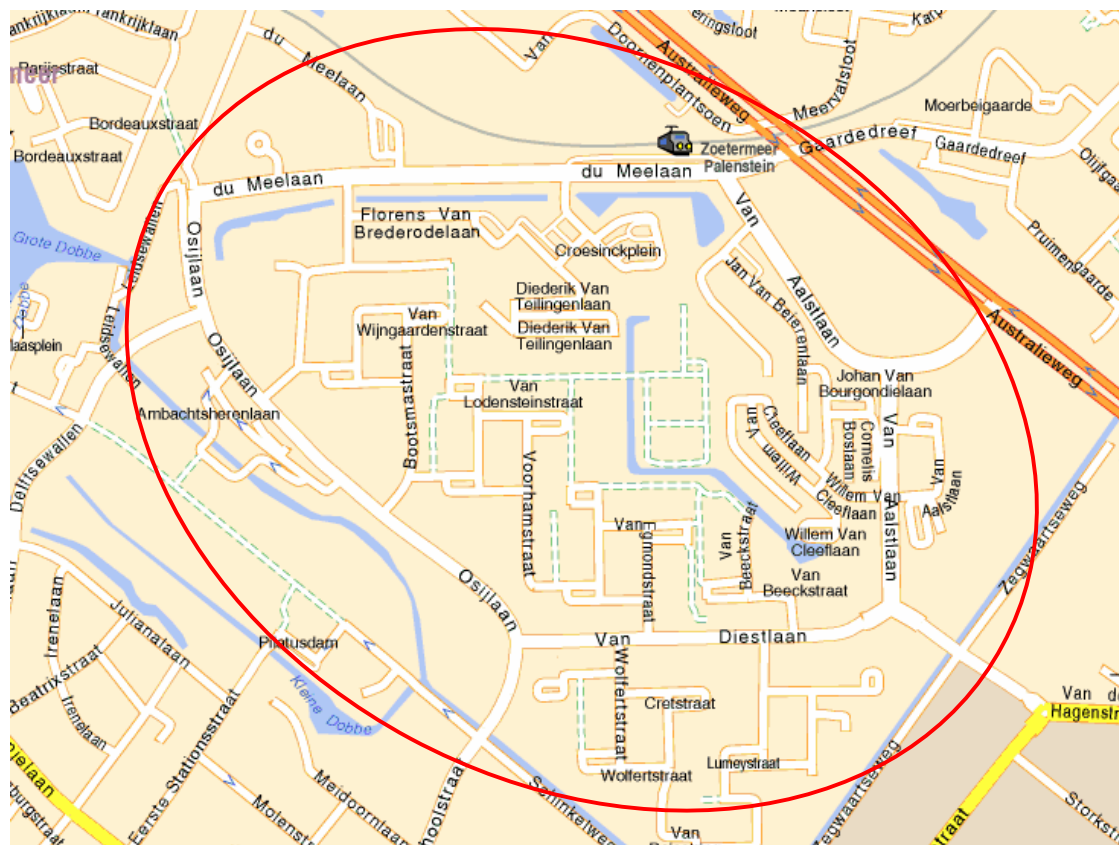
De wijk wordt aan de west-, zuid- en oostzijde omsloten door oude dijklichamen met vaarten en wegen. Aan de westzijde bevindt zich de Leidsewallen wetering. De Zegwaarts eweg sluit de wijk aan de oostkant af. Aan de zuidkant ligt Palenstein tegen de Schinkelweg aan. De noordzijde van Palenstein wordt begrensd door de Australiëweg (afb. 37).⁵⁴

De wijk

Geschiedenis van Palenstein

In 1962 wordt besloten om Zoetermeer te laten uitgroeien tot een stad van 100.000 inwoners. Dit was nodig om de woningnood in Den Haag aan te pakken. In de plannen werd een compacte stad van vier woonwijken rond een stadscentrum gepland. Naast het centrum werden de wijken, Palenstein/Driemanspolder, Meerzicht, Buytenwegh De Leyens en Seghwaert gerealiseerd.

Het hele plan is gebaseerd op de ideeën van het functionalisme, dat hield in dat er veel licht,

Afb. 37 Begrenzing Palenstein

⁵⁴ Bij deel 1 is gebruik gemaakt van:
Botine Koopmans, *De Gave Stad Palenstein* (Zoetermeer 2001) 7-19.
Tenzij anders vermeld.

lucht en ruimte moest komen en dat de functies wonen, werken, winkelen en recreatie gescheiden werden. Een stelsel van hoofdwegen in de vorm van een H-structuur moest de wijk ontsluiten voor autovervoer en tevens aansluiting geven op de wegen naar Den Haag, Leiden, Delft en Rotterdam. In 1972 werd de Zoetermeerlijn aangelegd die een verbinding met Den Haag mogelijk maakte. Door deze spoorlijn zijn de wijken nu ook onderdeel met elkaar verbonden.

In 1966 werd begonnen met de bouw van Palenstein, de eerste uitbreiding van groeikern Zoetermeer. Om alle nieuwe inwoners op een verantwoorde wijze te huisvesten was schaalvergroting nodig. Met behulp van nieuwe industriële materialen en technieken werd het mogelijk om standaard woningen te maken die snel gebouwd konden worden.

Er zijn bij de bouw van de wijk geen cultuurhistorische elementen meegenomen, omdat dit niet gebruikelijk was voor die tijd. De nieuwe verkaveling staat diagonaal op de oude verkavelingsrichting die haaks op de Zegwaartseweg stond. Het stedenbouwkundig plan was onderdeel van het Structuurplan Groot Zoetermeer, bedacht door de Werkgroep Ontwikkeling Zoetermeer en bestond uit drie stedenbouwkundigen: S.J. van Embden, Rein H. Fledderus en W.F. Schut. Aan de noordkant moest hoogbouw komen, omdat de stad verder zou worden uitgebreid. Aan de kant van het oude dorp moest laagbouw komen, zodat beide wijken goed op elkaar aansloten.

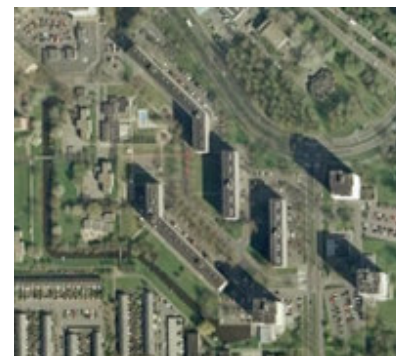
Stedenbouwkundige analyse

In de wijk werden 348 woningwetwoningen (ontworpen door L.J. Cusell en J. Cusell, A.H. Willems en W.H. Verschoor), 209 Fortwoningen (genoemd naar het standaardsysteem, waarmee zij zijn gebouwd) waarvan 50% drive-in woningen (garage in/bij huis) zijn. De laagbouw bestaat voor een groot deel uit geschakelde tweelaags woonhuizen met een zadeldak. Deze zijn in een stempelpatroon van lange rijen evenwijdig of haaks op elkaar gebouwd, waarbij open en halfopen bouwblokken elkaar afwisselen. De halfopen bouwblokken worden op één van de korte zijde afgesloten door garages, zodat een U-vormig patroon ontstaat (afb. 38).

In de wijk werden vier galerijflats van tien verdiepingen hoog gebouwd, door Intervam NV, volgens het RBM-gietbouwsysteem. Een jaar later bouwde aannemer EBA NV, volgens het EBA II gietbouwsysteem, er nog eens vier blokken van tien woonlagen bij. Deze flats vormen een scherm voor de laagbouw die erachter staat. De flats zijn ontworpen door architectenbureau Zanstra, Qmelig Meyling en de Clercq Zubli. Oorspronkelijk waren de galerijflats afgesloten door spijltjeshekken met gesloten stroken van witte platen, ter plaatse van de voordeuren. Deze zijn echter in 1980 vervangen door open balkonhekken. De flats zijn in twee clusters in een vast patroon gegroepeerd (afb. 39).

Afb. 38 U-vormige woonblokken met flat op de achtergrond

Afb. 39 Een cluster met flats in een vast patroon

Afb. 40 Flats met openbaar groen

Beide clusters bestaan uit twee geknikte flats en twee korte blokken. Achter deze flats liggen openbare groengebieden en aan de voorkant zijn parkeerplaatsen gecreëerd (afb. 40).

Aan de Van Aalstlaan en het Croesinckplein zijn in totaal vier torenflats van twintig woonlagen ontworpen door Bakker en Bakker en door W.J. Fiolet en M.E. Limburg. Deze dienen als oriëntatiepunt binnen en buiten de wijk. Twee van deze torens kregen een parkeergarage, maar deze zijn in de jaren negentig verwijderd. Als scheiding tussen de hoog- en de laagbouw ligt het Rakkersveld, dit is een groene zone met scholen en verschillende voorzieningen. De Van Aalstlaan, Du Meelaan, Van Diestlaan en Osylaan vormen tevens een ring om de wijk en voeren het verkeer op een snelle wijze af naar onder meer de hoofdwegen, zoals de Australiëweg.

Op de hoek van de Osylaan en de Du Meelaan staat het bejaardenhuis, het Huys te Palenstein aan de Schoutenhoek, een apart gedeelte van de wijk. De woningen zijn aan hofjes gegroepeerd in gebouwen van zes tot twee lagen. Door het terugspringen van iedere bouwlaag, ontstaat er een schuine gevel.

In het noorden van de wijk ligt langs de Australiëweg in het Van Doornenplantsoen een strook met scholen (de scholenhoek), dat als één van de voorzieningszones, het wegstelsel van het woongebied moet afscheiden. Het gebied in het noordoosten tussen de Van Aalstlaan en de Australiëweg is

niet een groenstrook geworden zoals gepland, maar volgebouwd met een garagebedrijf, Pitt-centrale en een rouwcentrum.

In 1978 wordt een terrasvormige flat aan het Douzapad (afb. 41) gebouwd en in 1982 een flatblokje op de hoek van de Schoolstraat en de Van Diestlaan. Als laatste worden er in 1985 nog twee flats van vier bouwlagen en een flat van acht bouwlagen tussen de scholenhoek en de Du Meelaan gebouwd. De woonhuizen langs de Van der Werffstraat zijn ontworpen door architectenbureau Verschoor. De woningen worden gekenmerkt door het vierkant als basismodule. De woningen hebben een plat dak, driehoekig uitgebouwde ramen en de uitkragende verdiepingen steunen op stalen kolommen.

In de tweede helft van de jaren negentig zijn de flats opgeknapt. De entrees werden verfraaid met opvallende luifels en de liften/trappenhuizen kregen gekleurde buizen, ontworpen door A3 Architecten uit Rotterdam (afb. 42).

Bewoners

De huidige bewoners hebben een economisch zwakkere positie dan elders in Zoetermeer. De wijk Palenstein heeft het hoogste percentage allochtonen, ouderen en eenoudergezinnen. Het opleidingsniveau ligt er lager dan het Zoetermeerse gemiddelde.

Afb. 41 Terraswoning aan het Van Douzapad

Afb. 42 Flat verfraaid met opvallende luifelen gekleurde buizen

Deel 2. Analyse van de methode

Aanleiding

In de wijk Palenstein is in 2001 een cultuurhistorische verkenning uitgevoerd door de gemeente Zoetermeer. Deze verkenning hoort bij het project 'De Gave Stad' (2001-2003).

Het project begon bij fotograaf Ton van Zeijl die het jammer vond dat het wijkcentrum van architect Alberts in Meerzicht zou worden gesloopt, zonder dat het was vastgelegd voor het nageslacht. Botine Koopmans van de gemeente Zoetermeer zocht al een tijd naar een manier om de bijzondere kwaliteiten uit te dragen. Samen kwamen zij op het idee om Zoetermeer in tekst en beeld vast te leggen. Het vastleggen zou geschieden door het opstellen van cultuurhistorische verkenningen, wijktonoonstellingen, een videoclip, maquettes en een boek.⁵⁵

Methode

De verkenning van Palenstein is gemaakt door Botine Koopmans (afb. 43). Zij heeft de analyse geschreven en het fotomateriaal verzorgd.

Botine Koopmans doet naast haar werkzaamheden voor de gemeente Zoetermeer onderzoek voor de gemeente Den Haag. Tevens was zij projectleider van het project De Gave Stad. De opzet van de verkenning heeft zij zelf gemaakt, maar ze heeft daarbij gekeken naar de verkenning die is gebruikt in Den Haag voor de

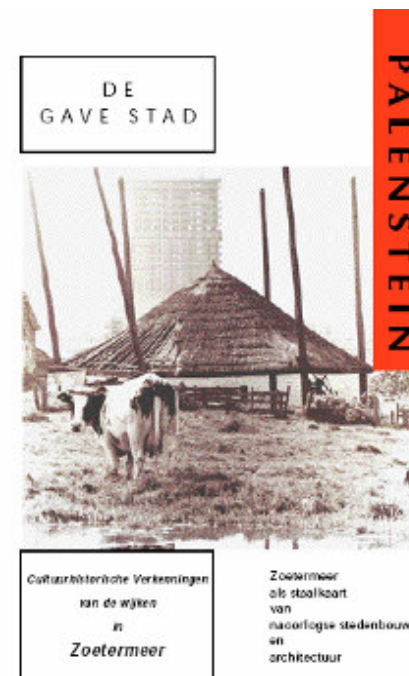
wijk Zuidwest. Zij was op de hoogte van andere methoden, maar op basis van de methodiek van deze verkenning kan vrij snel de wijk beschreven en gefotografeerd worden. Het maken van de verkenning en de tentoonstelling duurde ongeveer een half jaar.

De volgende partijen zijn betrokken geweest bij de verkenning: Gemeente Zoetermeer, Ton van Zeijl Architecture Research Institute (ARI), Floravontuur Promotie Zoetermeer, het Historisch Genootschap Oud Soetermeer en het Stadsmuseum.

Het project De Gave Stad is opgezet om de uitbreidingswijken van Zoetermeer in beeld te brengen; over deze wijken was namelijk weinig bekend. Het doel van de verkenning is het verbeteren van het imago van de betreffende wijk bij de bewoners. Daarnaast zijn de verkenningen gebruikt voor de welstandsnota waarin de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteiten zijn beschreven. Alle verkenningen bij elkaar moeten uiteindelijk het imago van de gehele stad Zoetermeer verbeteren.

In de cultuurhistorische verkenning komen de volgende punten aanbod:

- de reden voor het bouwen van Palenstein
- situatie en ontstaan van Palenstein
- historische infrastructuur
- ruimtelijke opzet (grenzen, chronologisch overzicht van de woningbouw, structuur van de wijk, voorzieningen)
- groen en water in de wijk

Afb. 43 Verkenning Palenstein

⁵⁵ Bij deel 2 is gebruik gemaakt van de interviews met de betrokkenen, tenzij anders vermeld.

- bebouwingbeeld (uiterlijk en bijzonderheden van de bebouwing)
- architectuur (architecten en aannemers die aan de wijk gewerkt hebben, bijzonderheden en veranderingen)
- recente ontwikkelingen (aanleiding voor herstructurering)
- bijzondere kwaliteiten.

In de verkenning wordt veel gebruik gemaakt van beeldmateriaal en weinig van kaartmateriaal. De verkenning is bedoeld voor de bewoners en moest zo laagdrempelig mogelijk zijn. Wanneer de verkenning voor professionals bedoeld was, zou er meer beeldmateriaal zijn toegevoegd.

Ontwikkelingen

Aanleiding

Palenstein was de eerste wijk die werd gebouwd voor de uitbreiding van Zoetermeer als groeikern en is ook de eerste wijk waar herontwikkeling plaats gaat vinden. De gemeente heeft met deze opgave dan ook geen ervaring.

De herstructurering is nodig vanwege de slechte onderhoudssituatie van de woningen, vervuiling van de wijk, kleine criminaliteit en overlast van bewoners onder elkaar.

De omgeving werd als weinig aantrekkelijk ervaren en mensen moedigen anderen dan ook niet aan om in Palenstein te gaan wonen.

Aanleiding voor de sloop van een aantal flats in Palenstein is vooral dat zij een slecht imago hebben. Met de herstructurering hoopt men

verdere achteruitgang van de wijk tegen te gaan. Niet alleen de flats zijn het probleem. De kwaliteit van de routes naar omringende wijken is slecht en de structuur van de gehele wijk is niet overzichtelijk.⁵⁶

Eerdere ontwikkelingen

De discussie rondom Palenstein loopt al zo'n zeven á acht jaar. De gemeente is drie jaar bezig geweest met het maken van de plannen. Uit deze plannen voor vernieuwing is echter niets gekomen, omdat de financiering niet kon worden rond gekregen. Anderhalf jaar geleden is de gemeente opnieuw begonnen met het maken van een plan voor vernieuwing. Hieruit is de structuurvisie (2005) voortgekomen. De visie op Palenstein wordt hierin als volgt beschreven: "In Palenstein gaat een langdurig proces van transformatie starten, gericht op het realiseren van een kwalitatief hoogwaardige wijk, met een grote verscheidenheid aan woon- en leefstijlen en een gedifferentieerde woningsamenstelling. Deze differentiatie zal zich zowel manifesteren naar huurprijzen, als naar kooprijzen, maar is vooral gericht op goedkope en middeldure woningen en wellicht een kleine categorie duur. Hierdoor ontstaat in de loop van de tijd een wijk met een gedifferentieerd woningaanbod en gedifferentieerde inkomenscategorieën, waardoor de wijk Palenstein qua differentiatie meer zal gaan lijken op het gemiddelde van Zoetermeer".⁵⁷

In een bijeenkomst zijn de plannen van de gemeente en de woningcorporaties besproken en gecombineerd in het stedenbouwkundig plan. De opgave was om meer woningen terug te bouwen dan er nu staan. De wijk heeft namelijk een centrale ligging in de stad en de moet worden benut. Uiteraard speelt ook geld een rol, want meer woningen leveren meer op.

Om de problemen in Palenstein op te lossen is er een plan gekomen voor het slopen van een aantal galerijflats om zo de hoogbouw compacter te maken. Tevens wordt de openbare ruimte heringericht en verdwijnt de scholenhoek in het Van Doornenplantsoen. Hier komen woningen en kantoren te staan. Het oorspronkelijke idee van concentratie wordt nu verspreiding.⁵⁸

Verder wordt de Bernardschool gesloopt. Hier komt een nieuw ingericht openbaar gebied dat Palenstein, het Stadshart (winkelcentrum) en Dorp met elkaar gaat verbinden (het scharnierpunt). Het verkeersprofiel van de Du Meelaan wordt versmald, vanwege een veel te ruim bemeten verkeersprofiel van 2x2 stroken. Waar de drie stadsdelen bij elkaar komen sluit een nieuwe centrale as aan, die door Palenstein gaat lopen. Langs deze centrale as liggen alle voorzieningen. Deze as zou Palenstein een heldere en stevige stedenbouwkundige structuur moeten geven. De as krijgt een publiekelijk karakter als route en vormt een openbare ruimte.

⁵⁶ Gemeente Zoetermeer, *Structuurvisie Palenstein* (Zoetermeer 2005) 5-6.

⁵⁷ Ibidem, 5-6.

⁵⁸ Botine Koopmans, *De Gave Stad Palenstein* (Zoetermeer 2001) 21.

Huidige ontwikkelingen

In Palenstein is nu bekend welke flats worden gesloopt en wat ervoor in de plaats komt. Daarnaast is de bouw van een nieuwe Brede School begonnen (complex bestaande uit twee basisscholen, sociaal-maatschappelijke voorzieningen, horeca en ongeveer 90 (jongeren)woningen). De woningcorporatie Vestia, De Goede Woning en Vidomes en de gemeente Zoetermeer nemen de vernieuwingen in de wijk Palenstein gezamenlijk ter hand. Tussen 2008 en 2011 wordt het dienstencentrum aangepakt, maar in de straten: Florens van Brederode, Diederik van Teilingen, Jan van Beieren, Goeswijk v/d Poel en Dirk v.d. Doortogte zal er ook gesloopt en gebouwd worden. De renovatie projecten in de volgende straten staan in 2007-2008 op de planning:

- Willem van Cleef
- Johan van Bourgondie
- Cornelis Bos⁵⁹

Gebruik van de methode in de casus

Tijdens de initiatieffase heeft stedenbouwkundige Marcel Keijzer met Botine Koopmans gesproken en zij heeft benadrukt dat goed naar de waarde in de wijk gekeken moet worden. De verkenning van Palenstein was op dat moment al klaar en de stedenbouwkundigen konden deze dan ook meenemen in de plannen. In de huidige plannen is er echter weinig cultuurhistorie meegenomen. Eén van de drie stempels blijft behouden. De andere flats

worden gesloopt en daar komt iets heel anders voor terug. Ondanks het behouden van een stempel, wordt toch de structuur aangetast. Met het plan wordt geprobeerd de stedenbouwkundige structuur te verbeteren, waardoor een kwaliteitsslag moet plaatsvinden. Toch had de afdeling Monumenten graag gezien dat er meer waarden in de wijk waren mee genomen. Er had meer rekening kunnen worden gehouden met de structuur van de wijk. Als men iets sloopt, zou er eigenlijk iets soortgelijks voor in de plaats moeten komen.

In Palenstein bevinden zich verder geen officiële monumenten. Na het maken van de verkenningen, worden de polderlinten en de structuur als waardevol beschouwd.

Over de methode:

Botine Koopmans, projectleider De Gave Stad bij de gemeente Zoetermeer

Mw. Koopmans vindt de verkenning een goede basis om cultuurhistorie in wijken vast te leggen. Als dieper onderzoek gewenst is kan men altijd kiezen voor bijvoorbeeld een cultuurhistorische effectenrapportage (CHER). Mw. Koopmans vindt dat de verkenning de ontwikkelingsgeschiedenis van Zoetermeer goed beschrijft. De kwaliteiten die in de verkenning worden genoemd, zijn in de wijk terug te zien. De bewoners waren positief over de verkenning, alsmede het bestuur en de gemeenteraad. Het project was niet dwingend en volgens mw. Koopmans toch bruikbaar voor de gemeente.

In de verkenning wordt veel gebruik gemaakt van fotomateriaal, waardoor het voor bewoners goed te begrijpen viel.

Marcel Keijzer, stedenbouwkundige bij de gemeente Zoetermeer

Dhr. Keijzer vindt dat de verkenning vooral vanuit de cultuurhistorie benaderd is, waardoor er een eenzijdigheid ontstaat. De verkenning vindt hij verder goed, er wordt precies duidelijk wat de waardevolle elementen zijn in de wijk. De verkenning was precies op tijd klaar, waardoor deze zo vroeg mogelijk door de stedenbouwkundige kon worden meegenomen in de planvorming. Dhr. Keijzer vindt het belangrijk dat iedere partij kennis neemt van cultuurhistorie, waardoor een weloverwogen keuze kan worden gemaakt, voor het wel of niet slopen van elementen in de wijk.

⁵⁹ <http://www.palenstein.com> (Sloop/Opbouw Palenstein) (geraadpleegd: 16-4-2007).

Deel 3. Samenvatting

Palenstein; Cultuurhistorische Verkenning (CV)			
Gemeente			
Afdeling Stedenbouw		Afdeling Monumenten	
De wijk wordt erg benaderd vanuit cultuurhistorie, minder vanuit stedenbouwkundig opzicht	-	Ontwikkelingsgeschiedenis wordt goed beschreven	+
De verkenning geeft duidelijk weer wat de waarden zijn van de wijk	+	Alle kwaliteiten in de verkenning zijn terug te zien in de wijk	+
		De methodiek van de verkenning is handig in gebruik, omdat gestructureerd kwaliteiten kunnen worden beschreven en gefotografeerd	+
		Verkenning is een goede basis	+

De verkenning in Palenstein is onderdeel van het project De Gave Stad. De opzet van de verkenning is door de mw. Koopmans (projectleidster) opgesteld. Zij heeft als voorbeeld de verkenning van de wijk Den Haag Zuidwest genomen. Er is voor deze verkenning gekozen, omdat daarmee gestructureerd kwaliteiten van de wijk zijn vast te leggen. De verkenning is afgestemd op de doelgroep, namelijk de bewoners van de wijk.

Het onderzoek heeft mw. Koopmans gedeeltelijk zelf gedaan. Andere wijken zijn uitbesteed. Het maken van de verkenning en een bijbehorende tentoonstelling duurde ongeveer een half jaar. De verkenning van Palenstein is bedoeld om het imago van de wijk te verbeteren en niet in eerste instantie om te worden meegenomen in de plannen voor vernieuwing. Het project 'De Gave Stad' was niet dwingend, maar toch bruikbaar voor het gemeentebestuur.

Voor de vernieuwingen in Palenstein is gekeken naar de verkenning. Mw. Koopmans vindt dat er te weinig uit de verkenning is meegenomen in de plannen. Zij vindt dat er meer rekening had moeten worden gehouden met de structuur van de wijk en met name met de galerijflats die als scherm dienen voor de achterliggende laagbouw in de wijk. Stedenbouwkundige Marcel Keijzer geeft toe dat er in de plannen weinig cultuurhistorie is meegenomen. In de huidige plannen blijft

één stempel met drie flats behouden. De flats worden van binnen en buiten aangepast. Bij de plannen is opgemerkt dat cultuurhistorie van Palenstein zit in de totale opzet van de wijk, maar vanwege de herstructureringsopgave is het noodzakelijk dat er gesloopt wordt en er meer woningen worden teruggebouwd. De nieuwe flats komen niet in dezelfde vorm terug als de bestaande. Dhr. Keijzer vindt het belangrijk dat er rekening wordt gehouden met de cultuurhistorische waarden, maar het moet niet ten kosten gaan van de leefbaarheid van de wijk.

Hij vindt het de taak van de stedenbouwkundige om een stukje cultuurhistorie mee te nemen in de plannen. Beide partijen zijn het er wel over eens dat de verkenning goed is. De historie van de wijk wordt goed beschreven. Dhr. Keijzer mist eigenlijk een benadering van de cultuurhistorie vanuit stedenbouwkundig opzicht. De verkenning is bedoeld om snel inzicht te geven in de wijk en moest ook voor bewoners begrijpbaar zijn. Wanneer de verkenning door professionals gebruikt zou moeten worden, waren er kaarten toegevoegd. De stedenbouwkundige geeft nu echter niet aan dat hij deze mist. Met de huidige verkenning kan hij precies achterhalen wat de waarden zijn in de wijk.

§ 4.7 Philipsdorp

Deel 1. Analyse van de wijk

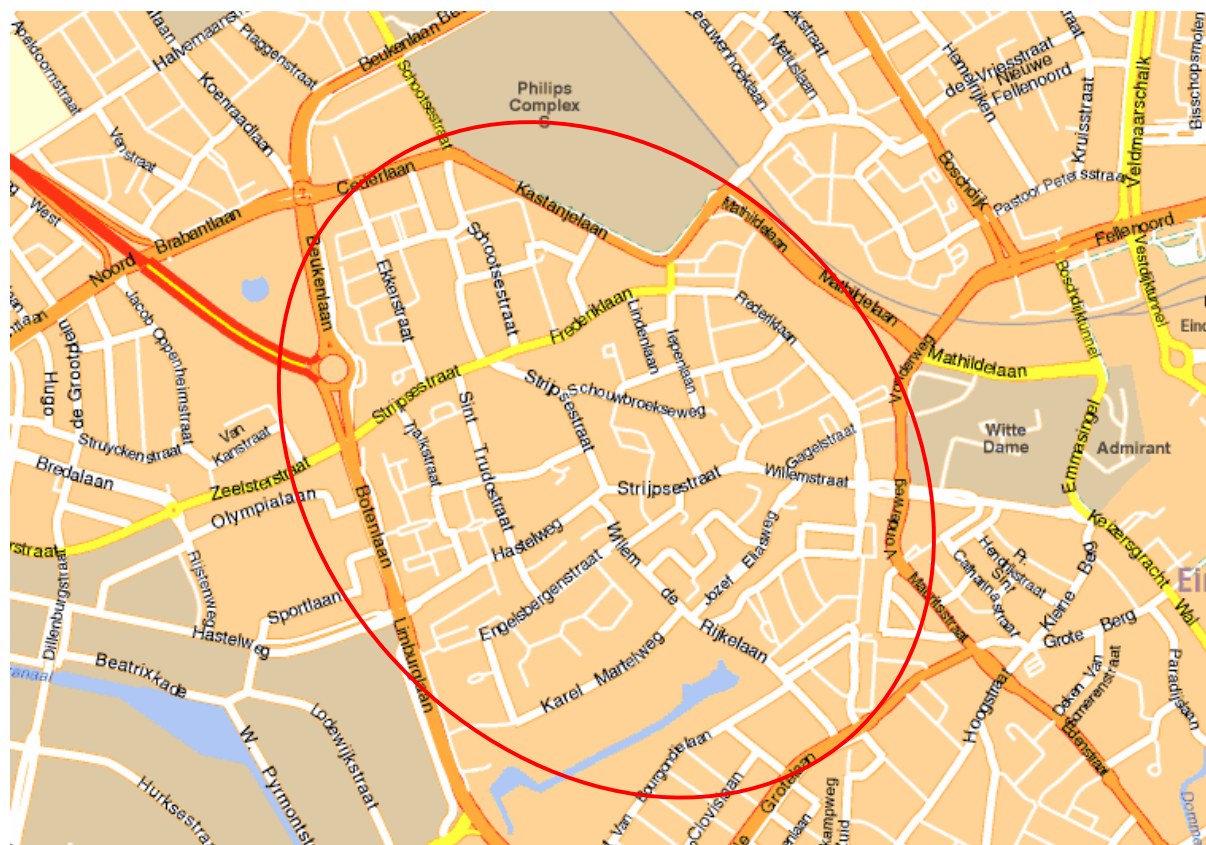
Situering Philipsdorp

Philipsdorp maakt onderdeel uit van het stadsdeel Strijp. De wijk ligt in het westen van Eindhoven (Noord-Brabant) en wordt begrensd door de Vonderweg, Willemstraat, Strijpsestraat, Schootsestraat, Kastanjelaan, Glaslaan, Mathildelaan en de Frederiklaan (afb. 44).⁶⁰

De wijk

Geschiedenis van Philipsdorp

In april 1891 kocht Gerard Philips een fabrieksgebouw in Eindhoven en richtte in mei, samen met zijn vader Frederik, de firma Philips & Coop. In 1895 komt Anton Philips bij het bedrijf, dat onder zijn leiding een grote groei zal doormaken. In de begin jaren werden de arbeiders uit de omgeving van het bedrijf gehaald, maar door een enorme groei van het bedrijf, moesten er arbeiders van buitenaf worden aangetrokken. Deze mensen wilden graag dicht bij hun bedrijf wonen en de woningen die er waren, verkeerde in slechte staat. Daarom werd in 1909 begonnen met de bouw van de eerste (Philips) woongemeenschappen.

Afb. 44 Begrenzing Philipsdorp

⁶⁰ Bij deel 1 is gebruik gemaakt van: Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven* *Wijken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004) 12-60. Tenzij anders vermeld.

Philipsdorp is er daar één van en behoort tot het dorp Strijp in Eindhoven.

Philipsdorp is gebouwd tussen 1910 en 1923 als een fabrieksdorp. Het is voor de planvorming opgedeeld in de buurten Oud Philipsdorp (ontworpen door stedenbouwkundige G.J. de Jongh), Wifelk (Bazelbuurt), de Lijsterbesbuurt en de Plataanbuurt (afb. 45). De laatste drie buurten zijn ontworpen door architect K.P.C. de Bazel.

Hoewel dit dorp zich bij het ontstaan buiten het centrum bevond, heeft Eindhoven zich in de tussentijd zo ontwikkeld en dat dorp nu een meer centrale ligging heeft.

In 1994 werden de woningen uit de eerste periode (Oude Philipsdorp) aangewezen als gemeentelijk monument. In 2003 werd Philipsdorp, behalve de Lijsterbesbuurt vastgesteld als beschermd stadsgezicht.⁶¹

Stedenbouwkundige analyse

Oud Philipsdorp 1910-1916

In 1909 koopt Philips zestien ha grond voor 350 tot 400 woningen. Het gebied werd ingericht door ir. G.J. De Jongh. De buurt Oud Philipsdorp is opgezet naar Engels model. Openbaar groen was daarbij erg belangrijk. Er werden veel bomen en parken opgenomen in het ontwerp, maar ook een zogeheten

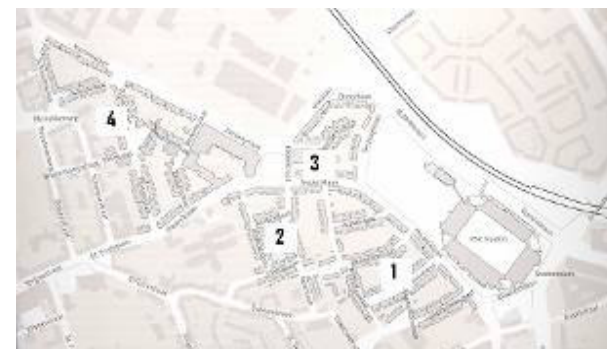
‘rondwandeling’ of ‘green’ is typerend voor dit model.⁶²

De buurt heeft symmetrische zijstraten die straalsgewijs op het park zijn gericht. De Frederiklaan is de hoofdweg en vormt de scheiding van Oud Philipsdorp met aan de westzijde de driehoekige kern van het dorp Strijp en aan de oostzijde de Willemsstraat. De huizen zijn gebouwd in de eclectische stijl en vormen in blokken van vier tot acht, een groter architectonisch geheel.

De green (driehoekig park) heeft een centrale ligging (afb. 46). Dit was het gemeenschapspark waar alle voorzieningen voor sport en ontspanning aan waren gelegen. De vorm van het park vloeit voort uit het beloop van de hoofdwegen. Alle wegen en straten in de woongebieden waren op het park gericht. Rondom het centrale park liep een brede wandelpromenade. Langs drie zijden werd het park omringd door lanen met een reде groene middenberm met een dubbele bomenrij die nu verdwenen is.

Lepenlaan/Wingerdlaan 1917

Door de vestiging van de Philips glasfabriek waren er meer woningen nodig. Architect K.P.C. de Bazel wordt hiervoor in de hand genomen. Hij werkte samen met stadsarchitect L.J.P. Kook en diens adviseur J. Cuypers.

Afb. 45 Philipsdorp
1. Oud Philipsdorp
2. Bazelbuurt
3. Lijsterbesbuurt
4. Plataanbuurt

Afb. 46 Philipsdorp 1920, met op de voorgrond de green

⁶¹ <http://home.12move.nl/philipsdorp> (Hoe het begon....) (geraadpleegd: 16-2-2007).

⁶² Ingrid de Haan, Angélique van Gemert, *Sociale kenmerken van Philipsdorp* (Eindhoven 2003) 16-17.

Samen ontwierpen zij een buitenceintuurbaan en een binnenceintuurbaan om het stadscentrum te ontlasten van het doorgaande verkeer. Ter verbinding van deze binnen- en buitenceintuurbanen werden 'radiaalwegen' gepland. De buitenceintuurbaan (Beukenlaan-Botenlaan-Limburglaan) is gerealiseerd, de binnenring (Gaslaan-Steenstraat) is echter maar gedeeltelijk gerealiseerd. Daarnaast werden er 130 woningen bijgebouwd, die werden ontworpen door De Bazel.

Deze bebouwing is gevarieerd, maar bestaat voornamelijk uit lage eengezinswoningen. Deze buurt kreeg de naam Lepenlaan/Wingerdlaan en wordt gekenmerkt door een rechthoekig patroon. De huizen zijn kubisch en hebben een lessenaarsdak met een ambachtelijke dakhelling (drie staat tot vier staat tot vijf verhouding) (afb. 47). Het groenontwerp ondersteunt de hiërarchie in straat- en pleinruimtes en accentueert de bijzondere plekken daarin. De Lepenlaan heeft als belangrijke straat, een enkelzijdige doorgaande bomenrij. T-vormige knooppjes zijn gemarkeerd met bomen. Elk knooppje is anders georiënteerd, waardoor een asymmetrisch beeld bestaat.

Lijsterbesbuurt 1917-1919

Deze uitbreiding bevond zich ten noorden van de Frederiklaan en werd door De Bazel geschetst en bedrijfsarchitect C. Smit kreeg van hem adviezen over de architectuur. Dit gebied bevond zich tussen de nog te realiseren binnenceintuurbaan (Gaslaan) en de parkrand van de green. De ruimte die overbleef was

krap, maar De Bazel wilde toch een buurtkarakteristiek creëren. Daarom introduceerde hij een binnenstraat dwars op het park, die hij aansloot op de binnenring. Hij deed een poging om de binnenring en de radiaalweg met elkaar te verbinden. Zo ontstond het geknikte verloop van deze straat (afb. 48). Met drie knikpunten heeft de straat een binnenruimte met een symmetrisch middendeel.

Op de noordwesthoek van de buurt kwam een ruime inspringing van het bouwblok, met een symmetrische vorm, die was gericht op het punt waar de binnenring de spoorweg kruist; een entreeplein voor Philipsdorp.

De buitenschil van de woonblokken bestaat uit een uniforme bouwhoogte van twee lagen plus een steile De Bazel kap. De hoeken van de bouwblokken worden verduidelijkt, door het naar voren schuiven van bouwvolumes. De goot en nokhoogte in het symmetrische middendeel van de bouwblokjes is verlaagd.

Plataanbuurt 1919-1920

De Bazel heeft ook de Plataanbuurt ontworpen, maar het laatste deel werd door C. Smit uitgewerkt.

Een kenmerk van de buurt is het Plataanplein. Dat is een entreeplein op het snijpunt van de Plataanlaan en Acaciastraat (afb. 49).

Afb. 47 Lessenaarsdak van De Bazel

Afb. 48 Geknikt verloop van de straat

Verder wordt deze buurt gekenmerkt door knikkende straten, de variatie in de bebouwingswanden langs de Kastanjestraat (zoals de verspringing van de rooilijn), de detaillering van de kroonlijsten en een steile dakhellingen. De verwijding van de straatwanden van de Plataanlaan is kenmerkend en wordt versterkt door in het middendeel van de teuggeplaatste bouwblokken de goothoogte een halve verdieping te verlagen, terwijl de nokhoogte constant blijft. De andere bebouwing is echter koud tegen elkaar aan gezet en er is geen eenheid gecreëerd.

Alle straten hebben een asymmetrische profielopbouw met een brede, met bomen beplante groenberm, die doorloopt rondom het Plataanplein. De groenstructuur zorgt zo voor een sterke samenhang binnen de buurt, met het plein als hart van de compositie. De voortuinen langs het plein en de incidentele verwijdingen van de straatruimte zorgen voor variatie. Langs de zijkanten van de bouwblokken kwamen overal zijtuinen voor, afgeschermd met een haag. Als beplanting werd de plataan gebruikt. Nu is de beplanting vervangen en teruggeplaatst aan de andere kant van de straten. De groenstroken zijn verdwenen. De inrichting is sterk gefragmenteerd geraakt door herinrichtingen.

In 1923 werden nog eens 74 kleinere arbeiderswoningen bijgebouwd. Hierbij werd door bedrijfsarchitect C. Smit, voortgeborduurd op de patronen van De Jongh en De Bazel.

1930-2007

Er zijn intussen al een aantal dingen veranderd in Philipsdorp. Het spoor is verlegd, waardoor Philipsdorp niet meer een prominente plek aan het spoor heeft. Ook de green is veranderd. Met de komst van het PSV-station is het veld een verhard parkeerterrein geworden en door uitbreidingen moest uiteindelijk de Elisabethlaan gesloopt worden (afb. 50). Daarmee is de originele stedenbouwkundige context verdwenen en is ruimte ontstaan tussen de Vonderweg en de Frederiklaan.

Inwoners

In Philipsdorp wonen ruim 2000 mensen met een gemiddelde leeftijd van 38 jaar. Acht procent van de huishoudens bestaat uit een gezin met één ouder. Van de huishoudens bestaat 43% uit alleen wonende en de overige huishoudens bestaan uit tweepersoonshuishoudens (25%) en gezinnen met twee ouders. Van de bewoners is 23% allochtoon van voornamelijk Spaanse of Marokkaanse herkomst. Het percentage werklozen in Philipsdorp ligt hoger dan in de rest van Eindhoven. De helft van de bewoners heeft een inkomen dat ruim beneden modaal ligt. De woningvoorraad bestaat vooral uit eengezinswoningen van voor de Tweede Wereldoorlog.

Afb. 49 Plataanplein

Afb. 50 Oud Philipsdorp met PSV-stadion

Dit zijn overwegend huurwoningen (verdeling huur-koop is 83%-17%). De gemiddelde woningbezetting ligt op 2,3 personen per woning. Driekwart van de woningen is in het bezit van WOONBEDRIJF (voorheen Woonstichting Hertog Hendrik van Lotharingen, Hhvl) en de overige 15% is van Trudo.⁶³

⁶³ Ingrid de Haan, Angelique van Gemert, *Sociale kenmerken van Philipsdorp* (Eindhoven 2003) 7, 19-23.

Deel 2. Analyse van de methode

Aanleiding

Ondanks de vernieuwingsplannen was de gemeente Eindhoven, afdeling Volkshuisvesting, zich bewust van de cultuurhistorische waarde in Philipsdorp en zij zochten naar een methode om deze waarden in kaart te brengen. De gemeente was op de hoogte van de methode Wikken en Wegen in waardevolle wijken en Rein Geurtsen was op zoek naar een project waarin de methode kon worden getoetst. Zo zijn ze bij elkaar gekomen.⁶⁴

Methode

De methode Wikken en Wegen is bedoeld als communicatiemiddel tussen professionele betrokkenen (bestuurders, beheerders, ontwerpers) in het proces van herstructurering (afb. 51). Het maken van de verkenning Wikken en Wegen werd gesubsidieerd met een projectsubsidie van Belvedere. Het doel van de cultuurhistorische analyse is een zo compleet mogelijke verkenning van het ruimtelijk erfgoed geven. Het gaat om alle elementen die bepalend zijn voor de betekenis van Philipsdorp voor Eindhoven. Van klein naar groot onderscheiden we de volgende schaalniveaus:

1. architectuur van de afzonderlijke complexen

2. stedelijke ruimte van straten en pleinen en de inrichting van de openbare ruimte
3. ruimtelijke compositie van de verschillende buurten.
4. ruimtelijke samenhang tussen Philipsdorp en zijn stedelijke omgeving, anders gezegd, de wijze waarop Philipsdorp de ruimtelijke structuur van de westflank van Eindhoven heeft bepaald.⁶⁵

De uiteindelijke aanpakvoorstellen vormen één van de bouwstenen voor het masterplan.

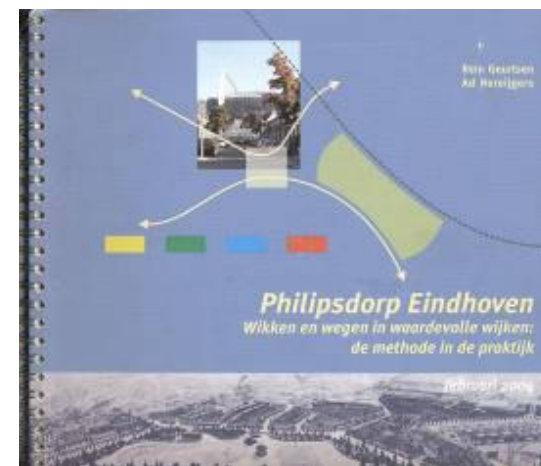
De kaarten vormen een essentieel onderdeel, waarmee de verschillende partijen met elkaar kunnen communiceren en uiteindelijk discussiëren.

Methode Wikken en Wegen in waardevolle wijken

Deze methode is gebruikt om de cultuurhistorische waarden in de wijk Philipsdorp in Eindhoven vast te stellen. De analyse bestaat uit vier delen:

1. vaststellen van het te onderzoeken gebied
2. cultuurhistorische analyse
3. woningmarkt: analyse en perspectief
4. aanpakvoorstellen.

De cultuurhistorische analyse is het meest omvangrijkste gedeelte van de methode.

Afb. 51 Wikken en Wegen Philipsdorp

⁶⁴ Bij deel 2 is gebruik gemaakt van de interviews met de betrokkenen, tenzij anders vermeld.

⁶⁵ Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wikken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004) 16.

Bij deze analyse werd gebruik gemaakt van indirecte bronnen, zoals artikelen over K.P.C. de Bazel, gesprekken met deskundigen en aanvullend archiefonderzoek.⁶⁶

In de cultuurhistorische analyse komen de volgende onderwerpen van Philipsdorp aanbod:

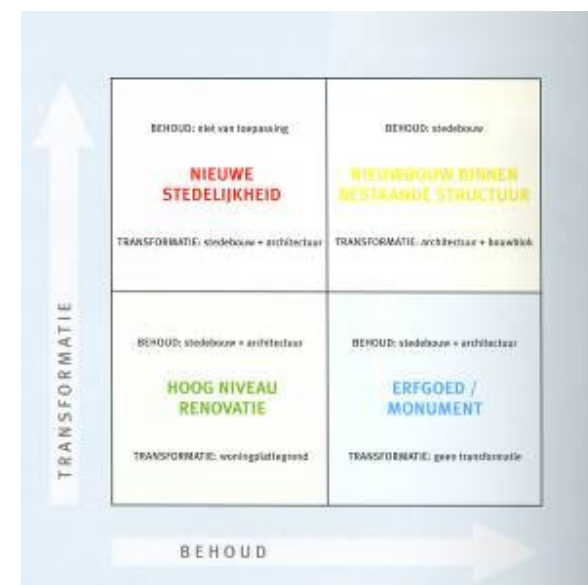
- cultuurhistorisch perspectief en opgave.
- de aanpak van het onderzoek.
- voorgaande onderzoeken, waarbij de nadruk wordt gelegd op welke aspecten van de historie van Philipsdorp daar vergeten zijn.
- historische episoden van Philipsdorp:
 - * Historische gegevens van de buurt
 - * Stedenbouwkundige analyse per buurt
- waardestelling.

In de marktanalyse komen aanbod:

- context, met daarin beschreven hoe de woningmarkt in Eindhoven eruit ziet en de invloed van de omgeving op de markt van Philipsdorp heeft.
- kenmerken van de huidige woningvoorraad en eigendom.
- kenmerken van de bewonersgroepen.
- woon- en bouwtechnische kenmerken.
- locatiekwaliteiten en woningmarktperspectief.
- woningmarktperspectief.
- resultaten, met daarin een korte samenvatting van het gedeelte over de marktpositie en de kansen van de wijk.

Aanpakvoorstellen

- maken van vier hoofdsaken (mogelijkheden van behoud en transformatie in de wijk) (afb. 52).
- er zijn vier woonmilieus vastgesteld (welke marktpositie Philipsdorp krijgt).
- vervolgens zijn kenmerken samengebracht in afzonderlijke scenario's voor de vier buurten van Philipsdorp.
- workshop gehouden met gemeente en Hhvl over hun visie op de gebieden.
- de visies van de gemeente en Hhvl worden met elkaar vergeleken.
- Hhvl heeft twee voorstellen gemaakt en de gemeente één.
- analyse van de drie aanpakvoorstellen.
- nabeschouwing, samenvatting van de resultaten uit de methode.

Afb. 52 Vier hoofdsaken

⁶⁶ Ibidem, 16-17.

Ontwikkelingen

Aanleiding

De gemeente Eindhoven heeft in 2000 een herstructureringsvisie opgesteld waarin gebieden werden benoemd die voor herstructurering in aanmerking komen. In het herstructureringsplan was een sloopopgaaf opgenomen, waarin stond dat de gemeente Eindhoven verspreid over verschillende wijken, 4000 woningen moest slopen.

Ook in Philipsdorp moeten daarom een aantal huizen verdwijnen. Daarnaast zijn de woningen op veel plekken slecht van kwaliteit en de meeste woningen zijn veelal verouderd. Er is een eenzijdige opbouw van de bevolking en de woningvoorraad. De woningen voldoen niet aan de huidige standaarden. De huizen renoveren naar de eisen van deze tijd, kost te veel geld.

Wooncorporatie WOONBEDRIJF wil meer differentiatie in het woningaanbod, omdat er momenteel in de wijk geen koopwoningen en senioren woningen voorkomen. Hierdoor kunnen bewoners van Philipsdorp niet doorgroeien binnen hun wijk. Daarnaast trekt de wijk veel bewoners met lage inkomens door de lage huren. WOONBEDRIJF wil met de vernieuwingen en woondifferentiatie ook hogere inkomens aantrekken, zodat sociale problemen in de toekomst voorkomen worden. Bij het proces van de vernieuwingen waren naast de wooncorporatie en bewoners, ook de gemeentelijke diensten betrokken, zoals de Stedelijke Ontwikkeling en Beheer, dienst Algemene Publiekzaken

(stadsdeelkantoor en communicatie) en dienst Maatschappelijke Ontwikkeling.

Eerdere ontwikkelingen

De bewoners zien zelf geen grote problemen in hun wijk en begrijpen niet waarvoor er zonodig vernieuwd moet worden. Er is door de bewoners in 2002 de stichting Toekomst Philipsdorp opgericht om zich tegen sloop in hun wijk te verzetten.

WOONBEDRIJF en de gemeente zijn verder gegaan met het proces. Er zijn studies verricht in Philipsdorp, waaronder de cultuurhistorische verkenning van Wikken en Wegen en een sociaal onderzoek. Dit heeft geresulteerd in een bespreekdocument.

Hieruit kwam naar voren dat ongeveer 50% van de woningen in Philipsdorp gesloopt zouden worden.

Dit document is in 2006 opgesteld. Er is anderhalf jaar aan gewerkt door verschillende professionals met ieder een andere achtergrond en schrijfstijl, waardoor het document onduidelijk is geworden. De makers waren allen bekend met Wikken en Wegen. De bedoeling van het bespreekdocument was het opstarten van een discussie tussen gemeente, WOONBEDRIJF en bewoners. Het was dus nog geen definitief plan.

Om bewoners in te lichten over de plannen met de wijk is een bijeenkomst georganiseerd. Tijdens de bijeenkomst was er veel verzet tegen de plannen. De wijk is toen opgesplitst in vier buurten (Plataanbuurt, Lijsterbesbuurt, Bazelbuurt en Oud Philipsdorp). Per wijk zijn er nog een keer bijeenkomsten met de bewoners gehouden (ong. 100 man). Naar

aanleiding van deze bijeenkomsten zijn er wijkcommissies opgesteld (10 bewoners).

Het bespreekdocument bleek geen duidelijk plan en het is door de bewoners verworpen. Zij waren tegen de hoeveelheid sloop in hun wijk, maar vonden ook dat er onnodige dingen gesloopt gingen worden. Daarnaast voelden en voelen zij zich nog steeds niet serieus genomen, omdat de gemeente vaak terug komt op eerder gemaakte toezeggingen.

Huidige ontwikkelingen

Er wordt op dit moment een start gemaakt voor een nieuw masterplan. Er wordt een sterkte-zwakte analyse gemaakt, met de bewoners. Er wordt ook weer een nieuw sociaal onderzoek gedaan door studenten van de TU Delft en niet door de bewoners, zoals de eerste keer. In de wijkcommissies zijn nu ook meer jongere mensen gekomen, die wel iets zien in het vernieuwen van de wijk. Voorheen zaten er vooral veel oudere bewoners in de wijkcommissies die al hun hele leven in Philipsdorp wonen. In het nieuwe bespreekdocument zal ook weer gekeken worden naar de resultaten van Wikken en Wegen en deze zullen gedeeltelijk worden meegenomen in de uiteindelijke plannen. Dit bespreekdocument moet gepresenteerd worden aan de monumentencommissie.

Met de vernieuwingsplannen wil WOONBEDRIJF wijkpotentie voor de toekomst realiseren.

Niet alle wijken worden tegelijk aangepakt, dat gebeurt in fasen. In de wijken rondom Philipsdorp (Strijp-S, PSV-stadion) zijn

momenteel veranderingen aan de gang. Hier wordt veel vernieuwd. Het is wel de bedoeling dat het beeld van Philipsdorp wordt behouden zo als het nu is. En als er iets gesloopt wordt, zal er een zelfde soort bebouwing terugkomen.

De samenwerking tussen de gemeente en de wooncorporatie werd als goed ervaren door beide partijen. Alleen de bewonerscommissies gaven tegenwicht. Bij wijkvernieuwingsprojecten verloopt de samenwerking meestal makkelijker dan bij de herinrichting van openbare ruimte. Bij laatst genoemde is meestal niet bekend wat het belang is van de cultuurhistorische waarde van de ruimte voor de stad, aldus Fons Spijkers, afdeling Monumenten gemeente Eindhoven.

Gebruik van de methode in de casus

Uit de methode kwam uiteindelijk naar voren dat er minder gesloopt kon worden dan de gemeente gedacht had. De resultaten van de analyse zijn in 2004 uitgewerkt in een boekwerk: *Wikken en Wegen in de praktijk*⁶⁷ dat aan bewoners werd getoond. De drie verschillende aanpakvoorstellen werden aan de bewoners gepresenteerd. Zij zagen deze aanpakvoorstellen als definitieve plannen en waren het niet met die plannen eens. De methode was naar de bewoners toe niet duidelijk. Ze kregen het boekwerk pas tijdens de vergadering en hadden niet de tijd om alles goed door te nemen.

In het besprekdocument uit 2006 zijn de cultuurhistorische waarden uit de methode meegenomen. De hoofdstructuur bleef behouden en de contouren van de grens. De gemeente is nu (2007) weer helemaal opnieuw begonnen met het ontwikkelen van een masterplan. Hierin zal opnieuw gekeken worden naar het cultuurhistorische gedeelte, maar wat daarvan precies wordt meegenomen in de plannen is nu nog niet bekend. De marktpositie is achterhaald en kan daarom niet goed meegenomen worden in de plannen. Uit interviews kwam ook naar voren dat wanneer er geen subsidie was verleend voor Wikken en Wegen, de wijk niet zo uitgebreid behandeld zou zijn. Er wordt binnen de gemeente dan al gauw gekozen voor een quick scan.

De afdeling Monumenten en de monumentencommissie hebben nu bepaalde richtlijnen voor cultuurhistorisch onderzoek opgesteld. In de richtlijnen staat dat ook kaartmateriaal moet worden meegenomen. Het is de bedoeling dat de richtlijnen verplicht geraadpleegd worden, voordat met plannen voor vernieuwing gestart wordt.

De stedenbouwkundige van de gemeente ziet het echter als onderdeel van zijn vak om de cultuurhistorische waarden mee te nemen in de plannen. Daarvoor hoeft De Lijn of Rein Geurtsen niet verder worden betrokken in de plannen voor vernieuwing. Aldus Jochem van Boxtel.

Over de methode:

Wouter Onclin van Bureau De Lijn

Dhr. Onclin vindt de opzet van de methode heel goed. De cultuurhistorische analyse vindt hij diepgaand en het resultaat is een goede stap in het proces. Een nadeel aan de methode is volgens dhr. Onclin dat het maken van de methode veel tijd vergt, arbeidsintensief is en daar vaak geen budget beschikbaar voor is. De methode is in eerste instantie bedoeld als communicatiemiddel voor professionals en daardoor waarschijnlijk onduidelijk naar de bewoners toe. Verder noemt dhr. Onclin het presenteren van de drie aanpakvoorstellen uit de methode een nadeel, hieruit blijkt verdeeldheid tussen de verschillende betrokkenen. Dit is geen goed beginpunt voor een gesprek met bewoners over de plannen. De methode is volgens dhr. Onclin wel op het juiste moment in het proces ingezet. Alleen waren er bij de gemeente al ideeën over de vernieuwingen in de wijk. Als met deze methode begonnen wordt, moeten de partijen zich bewust zijn van cultuurhistorie in de wijk, maar dhr. Onclin vindt het niet slim om al vooraf een visie voor de vernieuwingen te hebben. Hij is verder van mening dat de methode in ieder geval in een zo vroeg mogelijk stadium moet worden ingezet.

⁶⁷ Rein Geurtsen, *Philipsdorp Eindhoven Wikken en Wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004).

André van der Wouw van de corporatie WOONBEDRIJF

Dhr. Van der Wouw vindt het cultuurhistorische gedeelte eigenlijk het belangrijkste gedeelte van de methode en daar is WOONBEDRIJF ook zeer tevreden over. Het gedeelte over de marktpositie is handig, maar dhr. Van der Wouw vindt een cultuurhistorische analyse alleen ook voldoende.

WOONBEDRIJF heeft zelf de gegevens aangeleverd aan De Lijn voor het gedeelte over de marktpositie, maar over het resultaat zijn zij niet helemaal tevreden. Dhr. Van der Wouw legt uit dat de bouwtechnische staat in het gedeelte over de marktpositie is opgenomen, maar dat WOONBEDRIJF, achteraf bekeken, ook graag de wensen en behoeften van de huidige bewoners en toekomstige bewoners in Philipsdorp hierin verwerkt zou willen zien. Dhr. Van der Wouw maakt hierbij wel een kanttekening. Het kan dan wel zo zijn dat daardoor verwachtingen bij de bewoners geschept worden, die niet kunnen worden waargemaakt.

Voor WOONBEDRIJF kwam Wikken en Wegen op het juiste moment. Op dit moment kunnen zij nog steeds gebruik maken van de cultuurhistorische analyse, maar het gedeelte van de marktpositie is voor hen al weer achterhaald.

De aanpakvoorstellen hadden volgens dhr. Van der Wouw wel iets later in het proces mogen worden ingezet. Dan waren alle gegevens voorhanden en konden er realistische voorstellen worden gemaakt.

Nu was het meer een voorproef en daarbij zagen de bewoners de plannen als definitief.

De verhouding aan tijd die er in is gestoken en het resultaat vindt dhr. Van der Wouw goed, maar het zou niet langer moeten hebben geduurd. Daarnaast vindt hij de methode zeer arbeidsintensief.

Jochem van Boxtel, stedenbouwkundige bij de gemeente Eindhoven

Dhr. Van Boxtel vindt het cultuurhistorische gedeelte erg goed. Er bleken zich meer waardevolle elementen in de wijk te bevinden dan de gemeente in eerste instantie dacht. Volgens dhr. Van Boxtel was de corporatie niet tevreden over het gedeelte marktpositie; het was volgens hen te weinig doordacht door de makers. Zelf wil de gemeente zich ook niet teveel vastleggen op de resultaten uit dat gedeelte, aldus dhr. Van Boxtel. Het heeft de gemeente wel laten nadenken over wie er in de toekomst komen wonen.

Dhr. Van Boxtel had als stedenbouwkundige graag een apart hoofdstuk in de methode gezien, waarin wordt omschreven wat precies waardevol is aan de wijk en de huizen. Tevens zou een stedenbouwkundige analyse gewenst zijn, waarin wordt besproken op welke wijze met de cultuurhistorie omgegaan kan worden in verschillende stedenbouwkundige scenario's. De gemeente ziet de aanpakvoorstellen als eerste ideeën voor de wijk en waren niet definitief. Hoewel de bewoners dat wel zo zagen.

Dhr. Van Boxtel ziet in dat Wikken en Wegen vooral bedoeld is voor professionals. Bewoners

betrekken bij de methode lijkt hem niet handig, omdat zij niet objectief naar hun wijk kunnen kijken.

Stichting Toekomst Philipsdorp en leden van de wijkcommissies

De aanwezige leden van de wijkcommissie vinden de methode niet duidelijk. Uit de methode hebben zij opgemaakt dat de gemeente ook niet weet wat ze precies met Philipsdorp wil. Uit de methode komt niet duidelijk naar voren wat er moet gebeuren. Het cultuurhistorische gedeelte vonden zij wel erg interessant, het bracht nieuwe aspecten aan het licht. De kijk op hun eigen buurt werd er door veranderd.

De gegevens uit de marktpositie vinden de bewoners overbodig, want met deze informatie waren zij al bekend.

De bewoners zijn het er over eens dat het wel goed is om zo'n methode toe te passen. Op deze manier kunnen de belangrijke waarden in een wijk naar boven gebracht worden. Zij vinden wel dat de resultaten uit Wikken en Wegen niet voldoende zijn meegenomen in de uiteindelijke plannen.

Fons Spijkers, afdeling Monumenten, gemeente Eindhoven

Dhr. Spijkers vond het cultuurhistorische gedeelte van Wikken en Wegen zeer degelijk. Hij miste echter andere aandachtsvelden als, woningmarkt, sociaal onderzoek en infrastructuur. Wanneer deze punten ook in de verkenning worden verwerkt, verwacht dhr. Spijkers dat de methode beter kan worden meegenomen in het bespreekdocument. Dhr. Spijkers vindt het belangrijk dat de methode los kan worden gezien van de vernieuwingsplannen en dus een onafhankelijk onderzoek is. Waardoor er geen elementen van de wijk worden ondergewaardeerd.

Maurice Delil, Wijkprojectleider Philipsdorp, gemeente Eindhoven

Dhr. Delil is zeer positief over de cultuurhistorische waardekaarten. Deze waren zeer waardevol voor de planmakers en zullen ook voor de huidige plannen weer gebruikt worden. De marktpositie en de voorstellen zijn door de wijkprojectleider nu aan de kant gelegd. Zij zijn nu opnieuw begonnen met het planproces en doen dat samen met de bewoners. Met de bewoners wordt gekeken wat de sterke en minder sterke elementen in de wijk zijn. Dhr. Delil vindt het gedeelte over de cultuurhistorie een waardevol iets. Het gedeelte van de marktpositie vindt hij erg tijdsafhankelijk en heeft maar een beperkte houdbaarheid. De voorstellen vindt hij niet compleet. Met alleen cultuurhistorie en de marktpositie kan geen plan voor vernieuwing worden gemaakt.

Dhr. Delil stelt voor dat in het vervolg deze gedeelten apart gemaakt worden. Het maken van de voorstellen moet heel zorgvuldig worden gedaan, aldus dhr. Delil.

Deel 3. Samenvatting

Philipsdorp; Wikken en Wegen							
Gemeente				Corporaties		Bureau De Lijn	
Afdeling Stedenbouw		Afdeling Monumenten					
De analyse bracht nieuwe aspecten aan het licht	+	Degelijk cultuurhistorisch verhaal	+	Cultuurhistorie voldoende en duidelijk	+	Analyse gaat erg diep	+
Marktpositie maakt stedenbouw bewust van toekomstige bewoners	+	Aandachtsvelden zoals woningmarkt, sociaal onderzoek en infrastructuur worden gemist	–	Marktpositie is achterhaald, niet bruikbaar	–	Verkenning vormt een goede bouwsteen voor het verdere proces van stedelijke vernieuwing	+
Mist een overzicht van cultuurhistorische waarden in de wijk	–	Zeer uitgebreid onderzoek	+	Wensen en behoeften van bewoners wordt gemist	–	Arbeidsintensief	–
Marktpositie is achterhaald	–	Arbeidsintensief	–	Cultuurhistorie en marktonderzoek onvoldoende voor het maken van een aanpakvoorstel	–	Uit het presenteren van drie aanpakvoorstellen blijkt verdeeldheid van de partijen	–
Stedenbouwkundige analyse wordt gemist	–						
Bewoners							
Onduidelijk waar vernieuwingen worden gepland	–						
Historie zeer interessant	+						
Marktpositie onnodig	–						
Drie aanpakvoorstellen teveel	–						

De methode Wikken en Wegen is door De Lijn en Rein Geurtsen & Partners opgezet. Zij wilden een stap verder gaan dan een gewone verkenning of CHER. In de methode wordt ook de marktpositie behandeld (De Lijn) en deze wordt uiteindelijk over het cultuurhistorische gedeelte (Rein Geurtsen) gelegd. De methode is bedoeld voor professionals. Met de methode willen de bedenkers bereiken dat een genuanceerde afweging kan worden gemaakt tussen slopen, behouden en/of vernieuwen. Degene die met de methode gewerkt hebben zijn zeer positief over het cultuurhistorische gedeelte, dat bracht voor de partijen nieuwe inzichten. Over de marktpositie is niet iedereen positief. De marktpositie heeft maar een beperkte 'houdbaarheid' en bracht geen nieuwe aspecten aan het licht. Het voldeed bovendien niet aan de verwachtingen van de corporatie. Over het nut ervan verschillende de meningen, de bewoners vinden het onnodig, maar WOONBEDRIJF vindt het goed als de marktpositie beschreven wordt in de methode. De aanpakvoorstellen laten de partijen wel nadenken over waar zij heen willen, maar analyses van cultuurhistorie en de marktpositie zijn niet voldoende om een realistisch voorstel te onderbouwen, volgens dhr. Van der Wouw. De drie aanpakvoorstellen gaven bovendien een signaal van verdeeldheid naar de bewoners toe. Er wordt door de stedenbouwkundige van de gemeente aangegeven dat er behoefte is aan een stedenbouwkundige analyse in de methode. De afdeling Monumenten geeft aan dat er ook bij hen in een verkenning behoefte is aan aandachtsvelden als sociaal onderzoek en infrastructuur. Daarnaast geeft de afdeling aan

dat de verkenning zeer arbeidsintensief is, zonder subsidie zou de gemeente Eindhoven voor zo'n uitgebreide verkenning geen geld en tijd beschikbaar hebben.

De resultaten van de methode zijn meegenomen in het bespreekdocument. Dit document is in 2006 afgekeurd. Het was een plan waarin naar voren kwam, dat ongeveer 50% van de woningen gesloopt zouden worden. De bewoners waren het hier niet mee eens. In het plan kwam te veel sloop voor en sommige sloopvoorstellen werden gezien als onnodig.

De corporatie WOONBEDRIJF vindt het, evenals de gemeente, belangrijk de cultuurhistorische waarden mee te wegen in de planvorming. In het bespreekdocument was opgenomen dat de hoofdstructuur behouden blijft en de contouren van de 'green'. De green was belangrijk voor Philipsdorp en moet een centrale plek blijven innemen. In het nieuwe bespreekdocument wordt het cultuurhistorische gedeelte van Wikken en Wegen opnieuw meegenomen. De marktpositie is in het eerste bespreekdocument wel meegenomen, maar er waren andere verwachtingen van dit onderzoek. In het nieuwe document zal dit gedeelte niet worden gebruikt, omdat het onderzoek alweer achterhaald is.

§ 4.8 Schiebroek

Deel 1. Analyse van de wijk

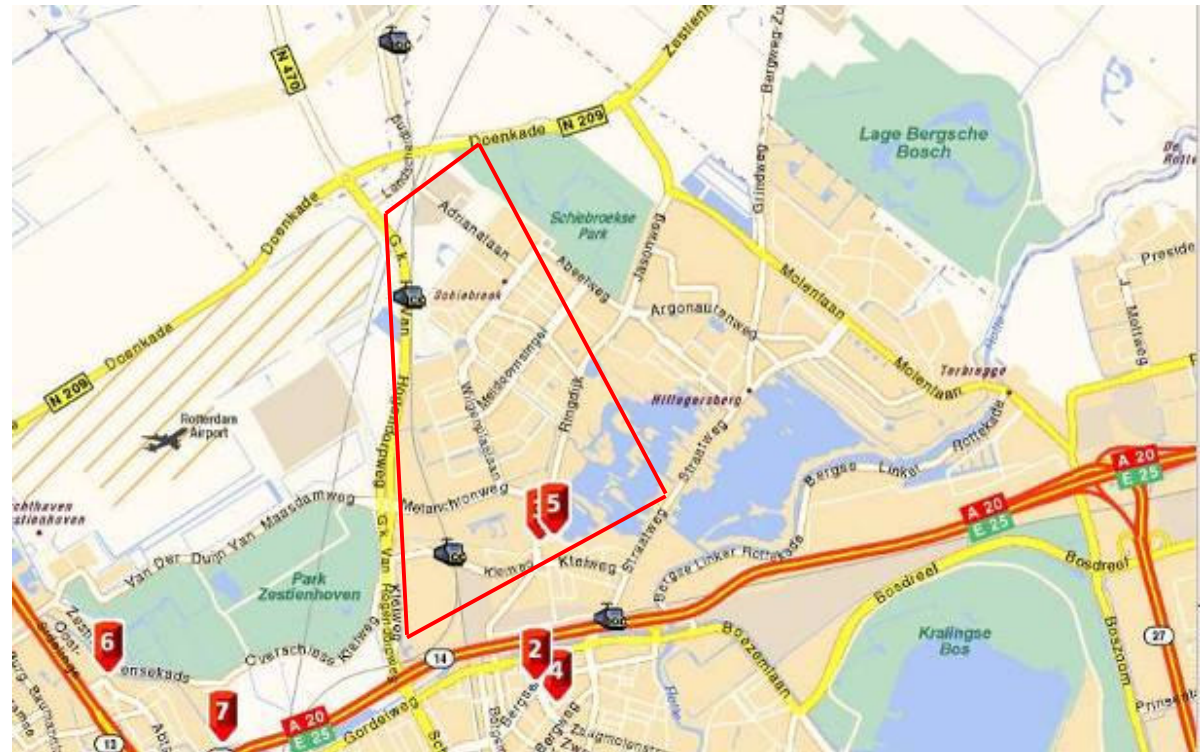
Situering Schiebroek

Schiebroek (afb. 53) is een woonwijk in het noorden van de gemeente Rotterdam, gelegen tussen Hillegersberg en Overschie in de provincie Zuid-Holland.⁶⁸ De wijk ligt tussen de Doenkade, de Ringdijk, de Schiebroekse Ringvaart en de Hofpleinspoorlijn. In het noorden liggen het Wilgenplaspark, het Schiebroekse park en sportparken. In het noordwesten een klein bedrijventerrein. In het zuiden van Schiebroek liggen het Melanchtonpark, een sportpark en een sporthal.⁶⁹

De wijk

Geschiedenis van de wijk

De wijk Schiebroek ligt in de voormalige Schiebroeksche polder. Voor de grootschalige ontwikkelingen in de jaren vijftig bestond het gebied uit een polder met enkele boerderijen en op de Ringdijk het gehucht Schiebroek. Dwars door de polder liep de Hofpleinspoorlijn. Omstreeks 1770 was vrijwel de hele polder tot plas omgevormd. Voor verdere turfwinning moesten de Schiebroekse plassen worden

Afb. 53 Begrenzing van Schiebroek

⁶⁸ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Schiebroek> (Schiebroek) (geraadpleegd: 2-3-2007).

⁶⁹ Voor deel 1 is gebruik gemaakt van het boek Kim Zweerinked., *Van Pendrecht tot Ommoord Geschiedenis en toekomst van naoorlogse wijken in Rotterdam* (Bussum 2005) 107-117. Tenzij anders vermeld.

drooggelegd. Hierbij verdween vrijwel de hele oorspronkelijke structuur van Schiebroek. Alleen in het gedeelte Kleiweg-Erasmussingel is nog de oude verkavelingsstructuur herkenbaar.

In het landelijke gedeelte hebben de weilanden tussen de Achterplas en Ringdijk, met daarin de Vlietsloot, die eeuwen lang de grens markeerde tussen Hillegersberg en Schiebroek, ook nog hun oorspronkelijke structuur. De eerste grote uitbreidingen in Schiebroek ontstonden in de laatste decennia van de negentiende eeuw, aan het einde van de Adrianalaan en Larikslaan (afb. 54). Later werd achter en langs de Kleiweg sociale woningbouw gerealiseerd. De Wilgenplas werd gegraven en er ontstond nieuwe bebouwing langs de Meidoomsingel, Kastanjesingel (afb. 55), Lindesingel en Wilgensingel (voorheen Molensingel). In 1941 werden Schiebroek en Hillegersberg deel van de gemeente Rotterdam.⁷⁰

Ontwikkelingen tot 1946; Tuinstad Schiebroek

In de eerste helft van de twintigste eeuw werden al diverse woningbouwplannen gemaakt voor de polder Schiebroek. Het eerste plan was van architect Verschoor. In 1924 ontwierp hij in opdracht van een ontwikkelaar ten zuiden van de Adrianalaan, nabij de Hofpleinspoorlijn een 'Tuinstad Schiebroek'. Enkele delen zijn ook daadwerkelijk uitgevoerd. In 1935 maakte de gemeentearchitect H. Ruscher een Algemeen

Plan van Aanpak. De nieuwe uitbreiding kreeg volgens Ruscher een 'tuinstedelijk karakter', met moderne woningen, brede straten, verspreide plantsoenen en singels. Het plan van Ruscher werd in 1936 goedgekeurd door de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. Op basis van Ruschers plan is weinig bebouwing gerealiseerd.

Stedenbouwkundig plan 1950

In 1948 werd een uitbreidingsplan opgesteld, dat het vooroorlogse plan van Ruscher deels verving en deels afmaakte. Voor de grotere gezinnen werden eengezinswoningen gebouwd. De woningnood leidde tot detoepassing van duplex constructies bij de portieketagewoningen. Deze waren bedoeld voor de kleinere gezinnen. In 1949 maakte Paul Gorter het voltooiingsplan. Het plan bestond uit de afronding van de Tuinstad. Op 9 mei 1950 werd het plan goedgekeurd.

Stedenbouwkundige analyse

Hoofdopzet 1950: drie buurten

Iedere woonbuurt bestaat uit twee woongroepen, met daartussen een langgerekte verkeersvrije buurttuin waarop woonstraten en binnenterreinen uitkomen. In de buurten is een sterk contrast waarneembaar tussen de continue bebouwing langs de buitenranden en de open verkavelingen rond de centraal gelegen buurttuin. De randbebouwing bestaat uit laagbouwoningen,

Afb. 54 Het vooroorlogse gedeelte van Schiebroek aan de Adrianalaan

Afb. 55 Kastanjesingel

⁷⁰ J. Fens, G. van der Heijden-van der Eerden, *Gebouwde accenten, monumenten in Hillegersberg-Schiebroek-Terbegge* (Rotterdam 1995) 13-14.

die in bouwhoogte aansluiten op de vooroorlogse bebouwing. De bebouwing in het midden van de buurten bestaat uit portiekflats van drie lagen en een kap, terwijl de bebouwing langs de Peppelweg in Schiebroek-Midden vier lagen hoog met een kap is (afb. 56). In het ontwerp scheidde Gorter de arbeiderswoningen van de middenstandswoningen. De arbeiderswoningen vormen het midden en langs de buitenranden staan de grotere woningen.

Het groen is opgedeeld in hiërarchische eenheden. Het wijkpark bestaat uit een speelweide, sportvelden en wandelpaden. De buurttuinen bieden plaats aan scholen, kinderspeelplaatsen en wandelroutes. In de gemeenschappelijke tuinen komen rustige plekken met zandbakken en kleine speelveldjes voor. De Peppelweg (afb. 57) speelt een cruciale rol in Schiebroek-Midden. Door het verknipte verloop van de verkaveling hebben de ruimtes in dit deel van Schiebroek enigszins een gesloten karakter. Beplanting rondom de flats en bomen met gras waren een structureel toegepast ontwerpmiddel. Langs de Peppelweg is het belangrijkste winkelcentrum van Schiebroek gevestigd. Beide kanten van de weg bestaan uit een aaneengesloten strip met winkels. De peppelweg verbreedt zich ter hoogte van de Populierenlaan tot een plein.

Hoofdropzet 1956: twee woonbuurten

De woningbouw in Schiebroek-Zuid werd ondergebracht in twee woonbuurten. Net als in Schiebroek-Midden werden de buurten gegroepeerd rond een open middengebied, de buurttuin. De buurten werden gescheiden door de Meidoornsingel. Deze singel was bedoeld

als hoofdontsluiting van Schiebroek-Zuid, en zou verbonden worden met de nieuw aan te leggen uitvalsweg, de G.K. van Hogendorpweg. Tijdens de bouw van Schiebroek-Zuid is op een aantal punten afgeweken van het schetsontwerp uit 1956. De belangrijkste wijziging is in de ontsluitingsstructuur. De hoofdontsluiting ligt niet in het verlengde van de Meidoornsingel, terwijl deze singel daar wel voor werd bedoeld.

In plaats daarvan is de haaks op de Meidoornsingel gelegen Wilgenplaslaan de hoofdontsluiting geworden. Door deze wijziging zijn beide buurten en de buurttuinen uiteengevallen in gedeelten aan weerszijden van de Wilgenplaslaan.

De verkaveling van de buurten van Schiebroek-Zuid heeft een heel andere opzet dan in de oudere delen van Schiebroek. De wijk is gebouwd op basis van vrijstaande bebouwing in een groene continu doorlopende ruimte in plaats van straten en hiërarchische reeksen van ruimten. De woningen stonden in wooneenheden gerangschikt. Iedere wooneenheid bestond uit een aantal portieketage- en galerijflats met gemeenschappelijke tuinen en een aantal blokjes eengezinswoningen met private tuinen. De portiekflats en de laagbouw woningen worden ontsloten via de doorgaande straat en langs de insteekstraten. Woonpaden ontsluiten de overige laagbouw woningen en de toegangen tot de portiekflats.

Afb. 56 Bebouwing aan de Peppelweg. Vierlaags met kap

Afb. 57 De Peppelweg

Groen en waterstructuur

De groenstructuur in het laat-naoorlogse deel is heel anders van opzet dan het vroeg-naoorlogse deel. In plaats van duidelijk te onderscheiden ruimten, kenmerkt het groen zich hier door de continuïteit en lijkt het op een doorlopende collectieve tuin. Deze 'tuin' bestaat uit vijfverpartijen en terreinen voor bijzondere functies in het groen.

Sinds de afronding van de wijk heeft zich een aantal ontwikkelingen voorgedaan. Tussen 1985 en 1996 is in het kader van de 'wijkverdichting' in Schiebroek-Zuid bebouwing toegevoegd: de noordelijke buurttuin is geheel bebouwd, de zuidelijke voor een deel. De singelstructuur is gehandhaafd, maar de hele structuur van singels en buurttuinen is niet meer leesbaar en de lange doorzichten zijn verdwenen. De differentiatie in groene ruimten is verloren gegaan door het bebouwen van de buurttuinen en de randen. Alle ruimten hebben nu ongeveer dezelfde indeling en afmeting.

Bewoners

Schiebroek is een wijk waar vrij veel mensen met hogere inkomens wonen en waar relatief lage werkloosheid is. Bovendien staat de wijk bekend als redelijk gezond en veilig, afgezet tegen het Rotterdamse gemiddelde. Toch worden er ontwikkelingen gesignaleerd die een bedreiging kunnen vormen voor het aantrekkelijke woonmilieu. In een wijk die inmiddels zo'n vijftig jaar oud is, is het niet verwonderlijk dat niet alles meer aan de huidige normen en maatstaven voldoet. Zo

wijzigd de bevolking in snel tempo van samenstelling, waardoor het evenwicht in aanbod van koop en bereikbare huurwoningen verstoord is geraakt. Veel woningen zijn te klein voor gezinnen of voor ouderen moeilijk toegankelijk. Ook is er een tekort aan voorzieningen voor kinderen en jongeren.⁷¹

De middengroepen (hoger inkomen, huishoudens met kinderen en buurtbinding) trekken weg. Starters (lager inkomens, kleine huishoudens en huishoudens zonder kinderen en minder buurtbinding) komen daar veelal voor in de plaats. Mede als gevolg daarvan kampen de nog aanwezige buurtwinkels met een gebrek aan draagkracht. En de in de wijk aanwezige bedrijven hebben te maken met beperkte bereikbaarheid en minder groei mogelijkheden.⁷²

⁷¹ http://www.keicentrum.nl/view.cfm?id=1893&item_tvpe=nieuws&item_id=375 (Schiebroek accepteert geen sloop) (gemaadpleegd: 5-4-2007).

⁷² Ibidem.

Deel 2. Analyse van de methode

Aanleiding

De verkenning van Schiebroek is gemaakt om meer inzicht te geven in de waardevolle elementen, om deze vervolgens te kunnen meenemen in de planvorming. Uitgangspunt is de vertaalslag van het cultuurhistorisch onderzoek naar ontwerp.⁷³

Methode

Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting (dS+V) van de gemeente Rotterdam heeft van Schiebroek een cultuurhistorische en stedenbouwkundige ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis geschreven. Andere naoorlogse tuinsteden die worden beschreven zijn: IJsselmonde, 110-Morgen, Zuidwijk, Pendrecht, Lombardijen, Hoogvliet en Overschie. Alle verkenningen zijn gebundeld in het boek 'Van Pendrecht tot Ommoord' (afb. 58). Het boek is verspreid onder ontwerpers, corporaties en de deelgemeente. Het onderzoek naar de tien Rotterdamse wederopbouw wijken maakt deel uit van het Inventarisatie en Selectie Project Wederopbouw van de dS+V. Per jaar zijn er drie verkenningen gemaakt. Het onderzoek is uitbesteed aan twee personen; Jeroen Buitenbeek en Bregit Jansen. Er wordt in de analyse bewust gebruik gemaakt van kaarten. Het kaartmateriaal is door een stedenbouwkundige gemaakt. Er is veelvuldig samengewerkt door een historicus en

stedenbouwkundige. Dit draagt ertoe bij dat de analyse toegankelijk en leesbaar is voor ontwikkelaars en planologen. De opzet van de analyse is tijdens het maken vormgegeven, de makers zijn geïnspireerd door de methode 'de naoorlogse wijk in historisch perspectief' van de RACM.

Ontwikkelingen

Aanleiding

In 1991 heeft Arnold Reijndorp met oog op de verouderde woningen en in opdracht van verschillende corporaties en de deelgemeente Hillegersberg-Schiebroek, het onderzoeksrapport 'kwaliteit in beweging' opgesteld. Dit was de voorzet voor de Strategische Investeringsvisie Schiebroek en het Uitvoeringsplan Wijkaanpak Schiebroek 2000-2005. De aanleiding hiervoor was dat de gemeente problemen in de toekomst zag. De sociale cohesie in de wijk is verslechterd en de woningen voldoen niet meer aan de huidige wooneisen. Ook beheerproblemen met hangjongeren waren aanleiding voor de wijkaanpak. Op basis hiervan is gekozen voor sloop en nieuwbouw in Schiebroek-Midden. Daarnaast zijn in de jaren negentig woningen gerenoveerd, vooral in het gebied ten oosten van de Wilgenplaslaan. In de andere herstructureringsgebieden zijn de problemen die voor Schiebroek worden gevreesd al aanwezig. Hierdoor was het moeilijk voor de deelgemeente om Schiebroek Zuidwest tot de herstructureringsgebieden van Rotterdam te laten behoren.

Afb. 58 Cultuurhistorisch onderzoek naar naoorlogse tuinsteden van Rotterdam, waaronder Schiebroek

⁷³ Bij deel 2 is gebruik gemaakt van de interviews met de betrokkenen, tenzij anders vermeld.

Eerdere ontwikkelingen

In 1999 is een wijkvisie door de corporaties De Combinatie, Vestia Rotterdam Noord en woningstichting PWS vastgesteld. In de wijkvisie wordt een overzicht gegeven van de ambities en de daarbij behorende maatregelen op het gebied van woningen en woonomgeving en die op sociaal-economisch gebied. De wijkvisie is gericht op handhaving en verbetering van het leefklimaat in Schiebroek en vormde de basis voor het wijkprogramma voor de periode tot 2010.⁷⁴ Schiebroek is in 2005 benoemd als negentiende herstructureringsgebied van Rotterdam.

Huidige Ontwikkelingen

In Schiebroek-Zuidwest is door de schaalvergroting van de buurten in 1965, de veranderde ontsluitingsstructuur en het deels bebouwen van de buurttuinen de oorspronkelijke indeling van de buurten teniet gedaan. Hierdoor is Schiebroek Zuidwest minder uniek dan andere delen van de wijk. Vandaar dat hier de grootste herstructureringsopgave ligt. In het conceptmasterplan wordt de groenstructuur zoveel mogelijk teruggebracht; het groen is immers kenmerkend voor een tuinstad als Schiebroek. Het plan moet tevens zorgen voor een gedifferentieerder woonmilieu. Op dit moment worden delen van Schiebroek-Midden vernieuwd en worden de plannen voor Schiebroek-Zuid gemaakt.

⁷⁴ http://www.keicentrum.nl/view.cfm?page_id=1893&item_type=nieuws&item_id=375 (Schiebroek accepteert geen sloop) (geraadpleegd: 6-5-2007).

Tot 2010 is het fysieke programma bekend en vastgelegd in het “herijkt convenant herstructurering Schiebroek 2005–2010”. Het ‘Masterplan Schiebroek’ laat vooral zien wat tot 2015 en na 2015 de ambitie is voor Schiebroek. Na 2010 zal het accent vooral liggen op de herstructurering van Schiebroek Zuid. Niet alleen woningbouwcorporaties, maar ook zorginstellingen zullen gefaseerd vernieuwen. Binnen de sterke hoofdstructuur kunnen kleinschalige woonbuurten ontwikkeld worden, die onderling van elkaar verschillen, maar gezamenlijk een eenheid vormen. Het gaat om meer diversiteit in de woningvoorraad, het versterken van de buitenruimte, het voorzieningenniveau en de leefbaarheid. Met de uitvoering van het Masterplan Schiebroek willen de betrokken partijen in 2015 een aantal ambities realiseren, namelijk: versterking van de ruimtelijke structuur en verbetering van de groene kwaliteiten van de Schiebroekse buitenruimte.⁷⁵

Gebruik van de methode in de casus

De hoofdstructuur van Schiebroek blijft onveranderd, omdat deze structuur (bestaande uit stempels), vooral in Schiebroek-Noord en Schiebroek-Midden uniek en waardevol is. De afdeling Monumenten is in hetzelfde gebouw gehuisvest als de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting. Afdeling Monumenten was hierdoor al vrij snel op de hoogte van de plannen voor Schiebroek. In Schiebroek is de

⁷⁵ <http://www.wijkaanpakwinkel-schiebroek.nl/news.php?newsid=news&id=171> (Samenvatting van het Masterplan Schiebroek) (geraadpleegd: 21-5-2007)

afdeling Monumenten op tijd bij de plannen betrokken geraakt. In Pendrecht was al begonnen met de vernieuwingen. Als voor Pendrecht eerder de analyse was gemaakt waren er andere keuzes gemaakt.

Over de methode:

Kim Zweerink, architectuurhistoricus bij de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam (dS+V) en Caroline Rovers, stedenbouwkundige
Mw. Zweerink vindt de analyse erg helder door het combineren van de cultuurhistorisch waardevolle elementen en de kaarten. Door niet van tevoren dogmatisch vast te leggen wat behouden moet blijven kunnen er nog ideeën en veranderingen uitgewisseld worden met de betrokken partijen. Caroline Rovers vindt de methode prettig, omdat het voor een stedenbouwkundige een goed overzicht biedt van de ontstaansgeschiedenis. Het is een begrijpbare methode met duidelijke tekeningen en kaarten. Het brengt makkelijk een dialoog tussen de partijen op gang, juist omdat het voor alle partijen duidelijk is wat de waarden van de wijk zijn. Zij heeft ook het idee dat de corporaties het fijn vinden om de monumentenzorg achter zich te hebben. Beiden zijn het er over eens dat het belangrijk is om de ontstaansgeschiedenis aan te vullen met kaartmateriaal.

Het nadeel van de analyse is dat deze soms te globaal is waardoor planontwikkelaars soms moeite hebben met het bepalen van de waardevolle elementen en/of structuren in een wijk. In een bijlage kan eventueel nog een lijst met waardevolle elementen worden opgenomen. De tijd die besteed is aan de analyses en het uiteindelijke resultaat zijn het zeker waard geweest. De cultuurhistorie zou wettelijk verplicht moeten worden meegenomen in het proces van vernieuwing. In de Stadsvisie Rotterdam staat dat de wethouder van Cultuur graag zou zien dat er een cultuurhistorisch onderzoek wordt verricht voordat er met de plannen wordt begonnen.

Deel 3. Samenvatting

Schiebroek; Cultuurhistorische Analyse (CV)			
Gemeente			
Afdeling Stedenbouw		Afdeling Monumenten	
Het kaartmateriaal is zeer bruikbaar en duidelijk	+	Heldere analyse door het combineren van historie en kaartmateriaal	+
De analyse biedt een goed overzicht van de ontstaansgeschiedenis	+	Geen lijst van behoudenswaardige elementen	+
Verkenning is soms te globaal	–	Geen juridische status	–

De analyse van Schiebroek behoort tot een project van de gemeente Rotterdam, voor het in beeld brengen van de naoorlogse wijken van de stad. Er is voor een analyse gekozen, omdat de discussie open moest blijven. Het maken van de analyse is uitbesteed aan Jeroen Buitenbeek en Bregit Jansen. Zij hebben ongeveer drie analyses per jaar gemaakt. De tijd in verhouding met het resultaat is goed, volgens mw. Zweerink en mw. Rovers (gemeente Rotterdam) en zij zijn dan ook tevreden over het resultaat. Het beeldmateriaal vinden zij duidelijk en bruikbaar. In de analyse is geen lijst met behoudenswaardige elementen opgenomen, omdat de gemeente wilde dat er nog ideeën konden worden uitgewisseld over de veranderingen in de wijk. Mw. Zweerink en

mw. Rovers geven zelf wel aan dat planontwikkelaars daardoor soms moeite hebben om de meest waardevolle elementen in de wijk te bepalen. Het boek waarin de analyse staat beschreven is verspreid onder alle betrokken partijen bij de wijken. De benaderde medewerkers bij Com•wonen waren niet bekend met de methode en wisten niet wie daar over ging binnen de organisatie. De corporaties zijn in Schiebroek-Midden begonnen met vernieuwen. Voor Schiebroek-Zuidwest is een masterplan in ontwikkeling. Deze plannen worden bij de gemeente getoetst. In het masterplan van Schiebroek-Midden blijft de hoofdstructuur behouden. De stempels in Schiebroek-Zuid blijken niet behoudenswaardig te zijn, hier

wordt dan ook het meest vernieuwd. De groenstructuur is kenmerkend voor een tuindorp als Schiebroek en er wordt geprobeerd om het groen zoveel mogelijk terug te brengen.

Hoofdstuk 5. Bevindingen

In dit rapport is onderzoek gedaan naar het gebruik van en ervaringen met, verschillende methoden die gebruikt worden bij het proces van het beschrijven en hergebruiken van cultuurhistorische waarden in stedelijke herstructureringsgebieden. In dit hoofdstuk lichten wij een aantal bevindingen toe uit dit onderzoek, waarvan wij menen dat die wezenlijk zijn in dit proces. Gezien het relatief geringe aantal praktijkgevallen en de vaak grote diversiteit, in bijvoorbeeld benadering, schaal, plangebied, periodisering en aanwezige actoren, is het niet mogelijk de effectiviteit van de verschillende gehanteerde methode, ten opzichte van elkaar, objectief te vergelijken. Onderstaande bevindingen moeten dan ook niet worden gezien als het resultaat van vergelijkend onderzoek, maar als een aantal constatering, die vooral zijn gebaseerd op de meningen van de geïnterviewde personen uit de hierboven behandelde casussen.

§ 5.1 Methode

Methoden uit de casussen

Wanneer alle resultaten van de methoden naast elkaar gelegd worden, vallen een aantal dingen op.

In de gemeenten Amersfoort, Zoetermeer en Amsterdam wordt aangegeven dat de stedenbouwkundigen behoefte hebben aan een stedenbouwkundige analyse in de methode. Er wordt door twee geïnterviewden opgemerkt dat het niet de taak is van de afdeling Monumenten om die te maken. Er wordt geopperd om bij het maken van de methode een historicus te laten samenwerken met een stedenbouwkundige. Door deze samenwerking kan een vertaalslag worden gemaakt van cultuurhistorie naar de praktijk. Daarentegen zeggen de stedenbouwkundigen van de casussen Frankendaal en Palenstein dat zij aan het cultuurhistorische gedeelte genoeg hebben.

Voor hen is duidelijk wat er behoudenswaardig is en het is aan hen dan de taak dit aspect mee te nemen in de plannen voor vernieuwing.

In alle casussen wordt aangegeven dat beeld- en kaartmateriaal erg belangrijk is. Het maakt de tekst duidelijk voor stedenbouwkundigen, maar ook voor bewoners van de wijk. In de casussen Amsterdam en in Utrecht wordt aangegeven dat het belangrijk is dat het onderzoek wordt uitgewerkt in een verzorgd boekwerk, omdat dit dan sneller aanzet tot het lezen ervan.

In Frankendaal wordt door de gemeente aangegeven dat de ordekaarten een duidelijk overzicht bieden van de waarden in de wijk. In combinatie met de CHER is het beeld van cultuurhistorie in de wijk compleet. In Amersfoort is door Stoa ook een dergelijke kaart gemaakt en deze is onderdeel van de verkenning. Stoa merkt zelf dat gemeenten daar goed mee kunnen werken. Zij zien dan snel of het gebied/gebouw waarvoor vernieuwingsplannen liggen, cultuurhistorisch van belang is.

In Wikken en Wegen (Philipsdorp) wordt gebruik gemaakt van vier 'hooflmaken' om aan te geven wat er met een bepaald gebied in de wijk mag gebeuren. Het geeft de mate van transformatie en behoud aan. Er is in drie van de zeven casussen gebruik gemaakt van een soort ordekaarten, zoals die ook gebruikt worden bij het waarderen van een monument. In andere casussen wordt niet specifiek genoemd dat hier behoefte aan is, maar dit kan komen doordat ze er niet bekend mee zijn.

In Rotterdam is in de verkenning bewust een lijst weggelaten met daarop vastgelegd welke elementen behoudenswaardig zijn voor de stad. Daarmee wilde de gemeente de discussie open houden voor de veranderingen in de wijk. Planologen daarentegen vinden het moeilijk om de waardevolle elementen in de wijk te bepalen aan de hand van de analyse omdat zij deze te globaal vinden. Voor hen zou een dergelijke lijst een overzicht bieden van de waarde in de wijk zodat zij hiermee rekening kunnen houden.

In Philipsdorp wordt een dergelijke lijst gemist door de stedenbouwkundige van de gemeente, omdat hij niet precies weet wat er nu waardevol is aan de elementen in Philipsdorp. Als hij weet wat er precies waardevol is aan een pand of structuur, kan hij dat meewegen in de plannen. In Utrecht werd aangegeven door de architectuurhistorica dat een waardestelling er alleen moet komen als zich waardevolle elementen (structuren, groen en potentiële monumenten) in de wijk bevinden. In de huidige verkenning van Urban Fabric was het niet noodzakelijk.

Over deze lijst zeggen vooral stedenbouwkundigen van de gemeente, medewerkers van corporaties en architecten dat zij het aan de ene kant wel handig vinden, maar aan de andere kant ook niet. Met zo'n lijst wordt aangegeven wat behoudenswaardig is en waar veranderd mag worden. Deze lijst beperkt daarentegen de mogelijkheden voor vernieuwing in de wijk.

Of de marktpositie nu wel of niet moet worden meegenomen in een methode blijft een lastig vraagstuk. Degenen die met Wikken en Wegen gewerkt hebben, vinden het prettig dat het in de methode is opgenomen. De corporatie uit de casus Philipsdorp zou wel graag zien dat de wensen en behoeften van de bewoners worden meegenomen. Er dient echter voorkomen te worden dat er verwachtingen bij de bewoners worden gewekt. De marktpositie heeft maar een beperkte houdbaarheidsdatum en dat wordt door de corporatie en gemeente als nadeel genoemd. Wanneer het op korte termijn wordt ingezet, is het gedeelte bruikbaar.

De aanpakvoorstellen worden door de geïnterviewden uit de casus Philipsdorp gezien als een eerste idee dat gebruikt kan worden in verdere planontwikkeling; voor een realistisch voorstel zijn meerdere gegevens nodig. In de casus wordt door bureau De Lijn opgemerkt dat het is raadzaam is om één voorstel te presenteren aan de bewoners, omdat meerdere voorstellen geen goed uitgangspunt vormen voor een gesprek met bewoners.

Juridische status methode

Vroeger had het Rijk veel zeggenschap over de vernieuwingen en kon zij ingrijpen wanneer het de verkeerde kant op draaide te gaan. Doordat het Rijk zich terug trekt is er geen bestuurlijke besliskracht meer. Corporaties krijgen steeds meer invloed op de plannen, omdat zij bepalen wat er met hun bezit moet gebeuren. In ISV-2 van 2005-2010 is vastgelegd dat er in plannen verplicht een hoofdstuk moet worden besteed aan cultuurhistorie. Dit wil niet zeggen dat het verplicht moet worden meegenomen in de plannen. In de casussen Schiebroek, Kruiskamp-Koppel en Kanaleneiland geven partijen (vooral de afdeling Monumenten) aan dat zij behoefte hebben aan een instrument dat de methode juridische status geeft, zodat het meenemen van cultuurhistorie verplicht wordt. In de casus Kruiskamp-Koppel wordt gekeken of de verkenning meegenomen kan worden in een herzien bestemmingsplan, bureau Stoa zou ook graag zien dat er een cultuurhistorische paragraaf wordt opgenomen in het bestemmingsplan. In Schiebroek zet de wethouder van Cultuur zich in voor het verrichten van cultuurhistorisch onderzoek voor er met plannen van vernieuwing wordt begonnen. In de meeste casussen wordt de methode als bouwsteen gezien voor het vervolgproces. De resultaten van de methode kunnen meegenomen worden in de plannen. Maar anderen, zoals de directeur van bureau Urban Fabric (Kanaleneiland), één van de oprichters van bureau Stoa (Kruiskamp-Koppel) en een stedenbouwkundige van de gemeente Amersfoort (Kruiskamp-Koppel) geven aan dat zij de methode als inspiratiebron voor ontwerpers willen laten gelden. De casus Palenstein kan hierbij niet vergeleken worden met de andere casussen, omdat deze verkenning niet tot doel had om te worden meegenomen in de plannen van vernieuwing. De stedenbouwkundige van de gemeente Zoetermeer heeft de verkenning gelezen. Hij vindt het belangrijk dat zowel de bewoner als professional kennis neemt van de cultuurhistorie in de wijk, zodat een weloverwogen keuze kan worden gemaakt voor het wel of niet slopen.

Na het lezen van de verkenning is voor Palenstein gekozen voor het verbeteren van de leefbaarheid in de wijk, waarbij het behoud van de meeste waardevolle elementen niet mogelijk was.

Methode in het proces

Het toepassen van de methode zorgde in Schiebroek, Palenstein en Bilgaard voor weinig stagnatie in het vernieuwingsproces. Bij de casussen Philipsdorp en Frankendaal was daarentegen wel stagnatie in het proces. Het presenteren van de methode in Philipsdorp zorgde voor onrust onder de bewoners. De bewonerscommissies zagen de aanpakvoorstellen teveel als definitieve plannen en waren het met de inhoud niet eens. De methode heeft de bewoners wel gesterkt in hun idee dat de wijk bijzonder is. De methode heeft gezorgd voor stagnatie in het proces, omdat er discussies ontstonden tussen de bewoners, de gemeente en corporaties.

In de casus Frankendaal wordt door de corporatie aangegeven dat het doen van cultuurhistorisch onderzoek voor stagnatie zorgde, doordat discussies tussen de partijen ontstonden. In Kanaleneiland zorgde de verkenning niet voor stagnatie, omdat de resultaten van de verkenning overeenkwamen met de stedenbouwkundige analyse en er, volgens de stedenbouwkundige, gedeeltelijk bewust gekozen is om af te wijken. Voor Kruiskamp-Koppel kan hier niets over worden gezegd, omdat de verkenning niet is gebruikt bij de huidige ontwikkelingen. In de toekomst zal de verkenning wel aan ontwerpers worden gegeven als inspiratiebron. Het is de bedoeling dat dit in een zo vroeg mogelijk stadium gebeurt, zodat het niet voor stagnatie zal zorgen. In Bilgaard was het niet de methode die voor stagnatie in het proces zorgde, maar de onderlinge verhoudingen tussen de partijen.

In de casussen Palenstein, Schiebroek, Bilgaard, Philipsdorp en Frankendaal, waar de verkenning op tijd in het proces werd ingezet, is geprobeerd om de cultuurhistorie mee te nemen in de plannen. Ook corporaties zijn bereid om cultuurhistorie mee te nemen, zij worden zich steeds meer bewust van de waarde van hun eigen woningvoorraad. Zij geven wel aan dat het niet altijd mee

valt om cultuurhistorie mee te nemen in de plannen, omdat andere belangen soms zwaarder wegen. De mate waarin cultuurhistorie wordt meegenomen in de planvorming hangt ook af van het beschikbare budget.

In de meeste casussen wordt de hoofdstructuur behouden. In naoorlogse wijken is de hoofdstructuur één van de meest kenmerkende elementen van de wijk. Maar dat is niet overal het geval. In Frankendaal zouden het stadsdeel en Bureau Monumenten en Archeologie (bMA) ook graag zien dat de duplexwoningen in hun huidige staat bewaard blijven, omdat deze een belangrijke betekenis voor de wijk en de stad Amsterdam hebben. Corporatie De Key behoudt zijn vier haken en hoven. Rochdale daarentegen heeft de intentie hun bezit (twee haken en hoven) te vernieuwen. Zij geven aan de nieuwe bebouwing in dezelfde structuur terug te bouwen, zodat deze behouden blijft. BMA is het niet eens met de geplande sloop van twee van de zes haken en hoven, omdat daarmee de gehele structuur wordt onderbroken. De plannen moeten nog goedgekeurd worden. In Palenstein wordt er weinig cultuurhistorie bewaard. Daar wordt één van de stempels behouden, maar door het slopen van de andere stempels wordt de hele structuur van de wijk aangetast. De flats die er voor terug komen worden hier niet in dezelfde structuur terug gebouwd. De galerijflats vormen geen scherm meer voor de achterliggende wijk. De afdeling Monumenten is het hier niet mee eens, maar omdat de leefbaarheid zwaarder weegt kon er weinig rekening gehouden worden met de cultuurhistorie van de wijk. Daarnaast wil de stedenbouwkundige van de gemeente met de plannen de structuur van de wijk verbeteren. Philipsdorp is een vooroorlogse wijk en hier is vooral de architectuur een belangrijk element om te behouden. De corporaties en de gemeente willen toch een aantal woningen slopen. De bewoners zijn het daar niet mee eens. Zij vinden dat Philipsdorp zoveel mogelijk in zijn huidige staat behouden moet blijven, want Philipsdorp heeft Eindhoven groot gemaakt en het is er gewoon nog steeds prettig wonen. Hier komen de bewoners dus

in actie om de cultuurhistorie te behouden, terwijl het in eerder genoemde wijken de afdeling Monumenten is.

In Schiebroek is de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam zeer tevreden over het behouden van de waarde van de wijk. Naast de hoofdstructuur, die behouden blijft in Schiebroek-Midden, waren er echter weinig andere waardevolle elementen in de wijk.

In Bilgaard heeft de afdeling Monumenten zich afzijdig gehouden. Het waren de RACM en Projectbureau Stedelijke Vernieuwing die de auteurs van het boekje 'Historisch Perspectief in de praktijk' de opdracht gaven cultuurhistorisch onderzoek naar Bilgaard te verrichten. De plannen heeft West8 aangepast aan de resultaten van dit onderzoek. Dat het plan verworpen werd, heeft verder weinig te maken met de cultuurhistorie.

Van de zeven wijken zijn alleen Schiebroek en Frankendaal tuindorpen. In Schiebroek wordt door de stedenbouwkundige expliciet aangegeven dat zij dit kenmerkende karakter wil behouden, in de wijk zal dan ook veel groen terug komen. In Frankendaal wil de corporatie vooral de haken- en hoven structuur behouden. Om de hoven te bewaren willen zij ondergronds parkeren doorvoeren. Tevens willen zij deze structuur versterken door ook de woningen tussen de Van 't Hofflaan en de Kruislaan in haken- en hovenstructuur terug te bouwen. Daarentegen willen ze ook een gedeelte van de wijk gaan verdichten, waardoor ongetwijfeld het groen zal moeten verdwijnen.

Verder zijn er in de naoorlogse wijken vaak problemen met het openbaar groen. Er wordt weinig gebruik van gemaakt of men weet niet precies van wie het is. In Kanaleneiland willen ze het openbare groen een recreatieve functie geven om de wijk aantrekkelijker te maken voor zowel de huidige als toekomstige bewoners. Door de gesloten bouwblokken moet duidelijk worden van wie het groen is en wie de verantwoordelijk voor het groen op zich moet nemen.

Opvallend is de mening van stedenbouwkundigen en historici die betrokken zijn bij de casussen. De afdeling Monumenten wil in het

geval van Frankendaal en Palenstein eigenlijk zoveel mogelijk behouden.

De stedenbouwkundigen van de casussen Frankendaal en Palenstein willen de cultuurhistorie behouden, maar niet ten koste van de leefbaarheid in de wijk. Ook de corporatie in Frankendaal deelt deze mening. In Kanaleneiland, Kruiskamp-Koppel en Schiebroek geven de afdelingen Monumenten aan dat zij een gesprekspartner wil zijn in het proces, om cultuurhistorie te laten meewegen in het proces van stedelijke vernieuwing. Als de monumentenzorg teveel gericht is op behoud, bestaat het risico dat zij uitgesloten worden als gesprekspartner.

Initiatiefnemers

Het blijkt dat niet altijd de afdeling Monumenten de initiatiefnemer is voor het doen van cultuurhistorisch onderzoek. In het geval van Frankendaal gaf het Cuypersgenootschap aan dat er zich belangrijke waarden bevinden in de wijk. De corporaties en het stadsdeel hebben vervolgens bMA opdracht gegeven voor het doen van cultuurhistorisch onderzoek. Zonder het Cuypersgenootschap zou er geen cultuurhistorisch onderzoek zijn gedaan. Ook bMA was niet op de hoogte van de waarde in de wijk en heeft geen initiatief genomen voor het doen van onderzoek. Maar toen zij erbij werden gehaald hebben ze zich voor het behoud van de waarde in de wijk ingezet. Ook in Bilgaard greep de afdeling Monumenten van de gemeente niet in bij de vernieuwingsplannen van de wijk. Doordat de RACM deze wijk had uitgekozen voor hun onderzoek is er door de auteurs van Historisch Perspectief onderzoek gedaan naar de waarde in de wijk. West8 is door de auteurs ingelicht over de waarde, vervolgens heeft het bureau de plannen daarop aangepast.

In Philipsdorp zijn de gemeente Eindhoven, bureau Rein Geurtsen & Partners en bureau De Lijn een samenwerkingsverband aangeaan. De gemeente wilde de waarde van Philipsdorp laten onderzoeken en bureau Rein Geurtsen & Partners en bureau De Lijn zochten wijken om de methode op toe te passen. Met behulp van een projectsubsidie van Belvédère was het mogelijk om het

onderzoek te laten uitvoeren. De corporatie WOONBEDRIJF is de enige corporatie uit de onderzochte casussen die direct bij de methode betrokken is geweest. Zij moesten gegevens aanleveren voor het marktonderzoek en nadenken over de aanpakvoorstellen. In de andere behandelde methoden wordt het cultuurhistorisch onderzoek alleen verricht door een historicus en in sommige gevallen in samenwerking met een stedenbouwkundige.

In Amersfoort, Rotterdam, Utrecht en Zoetermeer speelt iets anders. Daar zien de gemeenten dat de corporaties in hoog tempo ontwikkelen, niet altijd rekening houdend met de cultuurhistorie. De naoorlogse wijken worden op dit moment door de corporaties vernieuwd en de gemeenten wilden weten of zij dit zomaar kunnen doen, of dat er ook rekening moet worden gehouden met eventuele waarden in deze wijken. Daarom is door alle vier de gemeenten opdracht gegeven aan externen om deze waarden in kaart te brengen. De gemeenten hebben nu scherp in beeld welke waarden zich in de wijk bevinden. Wanneer er dan plannen komen voor vernieuwing kunnen zij snel achterhalen: of rekening moet worden gehouden met cultuurhistorische waarden, er diepgaander onderzoek naar de wijk nodig is, of dat er vernieuwd kan worden.

Rol afdeling Monumenten in de casussen

In alle casussen wordt aangegeven dat de methode zo vroeg mogelijk in het proces moet worden ingezet, zodat de kwaliteit van het onderzoek gewaarborgd blijft.

Het wordt als de taak gezien van de afdeling Monumenten betrokken partijen te adviseren, te informeren en bewust te maken van cultuurhistorie in de wijk. Dit kan zowel door lezingen als door het verspreiden van de boeken waarin het onderzoek is opgenomen. In de casus Bilgaard wordt aangegeven dat behoefte is aan, naast een lijst van huidige monumenten, ook een lijst met moderne naoorlogse monumenten.

Door de partijen wordt aangegeven dat de afdeling Monumenten zich flexibel moet opstellen in het proces van stedelijke vernieuwing.

Bij de gemeente Rotterdam en Utrecht zijn de lijnen tussen de afdelingen stedenbouw en monumenten kort, waardoor beiden goed op de hoogte blijven van de ontwikkelingen in de wijk. In het geval van Kanaleneiland gaf bureau Urban Fabric aan dat het cultuurhistorisch onderzoek in de methoden nooit genoeg wordt meegenomen in de plannen. Het is nog geen vast agendapunt. Monumentenzorg heeft naast het aanwijzen van monumenten volgens het bureau als taak de cultuurhistorie op de agenda te zetten. Bij de gemeente Eindhoven wordt door de stedenbouwkundige aangegeven dat de monumentencommissie duidelijker moet zijn in het aangeven van wat er precies waardevol is aan een monument.

Opzet methode

De methoden hebben bijna nooit een vastgestelde opzet. Bij degenen die wel een standaard opzet hebben (Urban Fabric en Stoa) wordt deze ook telkens weer aangepast op basis van nieuwe ervaringen.

Daarnaast heeft vaak ook de opdrachtgever zijn wensen en eisen in te brengen. In elke methode behoren een aantal basiselementen te zijn opgenomen. Het hangt van de maker van de methode af hoe de opzet er uiteindelijk uit gaat zien. De uiteindelijke vorm hangt dus van meerdere factoren af. Eigenlijk zijn alle methoden in essentie hetzelfde. Iedereen wil de geschiedenis in beeld brengen, om te voorkomen dat er cultuurhistorisch waardevolle elementen in een wijk worden gesloopt.

Iedere methode heeft tot doel de wijk in kaart te brengen. Maar de doelgroep verschilt per onderzoek. In de meeste casussen wordt de methode vooral voor professionals van de gemeente en corporaties gemaakt en de ontwerpers die de plannen voor vernieuwing maken. In Zoetermeer is de methode in eerste instantie bedoeld voor de bewoners van de wijken die zijn onderzocht.

In alle casussen wordt aangegeven dat de gebruikers tevreden zijn over de hoeveelheid tijd die is besteed aan de methode en het uiteindelijke resultaat.

De keuze voor een bepaalde methode hangt af van de opdracht. Wanneer er veel wijken onderzocht moeten worden, wordt vaak een globale analyse/verkenning gemaakt, zoals in Kruiskamp-Koppel, Schiebroek, Kanaleneiland en Palenstein. In Schiebroek is bewust voor een analyse gekozen om de discussie over de plannen voor de wijk open te houden.

In Frankendaal werd specifiek voor een CHER gekozen, omdat hierin de wijk uitgebreid wordt behandeld. Men achtte de wijk zeer waardevol en diep onderzoek was gewenst.

Dat in Philipsdorp gekozen is voor Wikken en Wegen kwam doordat Rein Geurtsen & Partners een wijk zocht om zijn methode op te testen en de gemeente cultuurhistorisch onderzoek wilde laten verrichten in de wijk. Met een projectsubsidie van Belvedere was het uiteindelijk mogelijk zo'n uitgebreide methode te laten uitvoeren.

In Bilgaard was de methode van de RACM voorhanden. Deze is dan ook gedeeltelijk toegepast.

§ 5.2 Onderlinge verhoudingen van de betrokken partijen

Inleiding

Tijdens het onderzoek is vooral naar de bruikbaarheid van de methode in de casussen gekeken. Het meenemen van de methode hangt ook af van de samenwerking tussen de verschillende partijen en de mening van de geïnterviewden over het belang van cultuurhistorie. In deze paragraaf zal besproken worden hoe de partijen uit de casussen tegenover elkaar in het proces van vernieuwing stonden.

Palenstein

Dhr. Keijzer, gemeente Zoetermeer, vindt de galerij flats in de wijk een kenmerk van Palenstein, terwijl mw. Koopmans de galerijflats als een kwaliteit ziet. Dhr. Keijzer vindt de kwaliteit van de flats niet bijzonder en er blijven in de huidige plannen nog flats behouden die kenmerkend zijn voor Palenstein. Mw. Koopmans ziet de flats in hun huidige vormen structuur als een kwaliteit voor Palenstein die behouden moet worden. Dhr. Keijzer en mw. Koopmans verschillen van mening over de waardevolle elementen in de wijk.

Schiebroek

De stedenbouwkundige en de architectuurhistoricus geven aan dat zij goed met elkaar kunnen samenwerken. De afdelingen ruimtelijke ordening en stedenbouw zijn in hetzelfde gebouw gehuisvest en daardoor blijven de afdelingen goed op de hoogte van de ontwikkelingen in een bepaalde wijk. Dit zorgt voor weinig spanningen bij de afdelingen die bij casus Schiebroek betrokken zijn.

Frankendaal

In Frankendaal richt de bMA zich op het behouden van de waarde in Frankendaal en sluit zich daardoor uit als gesprekspartner. De corporatie wil wel rekening houden met de cultuurhistorische waarde, maar het is in de ogen van bMA en het stadsdeel niet genoeg.

Philipsdorp

In Philipsdorp kunnen de gemeente en WOONBEDRIJF goed samenwerken. De verhouding met de bewonerscommissies is daarentegen slecht. De bewoners voelen zich niet serieus genomen, doordat in hun ogen de gemeente en corporaties woorden in de mond nemen, die zij later weer terug nemen. De voorstellen voor vernieuwing zijn door de bewoners verworpen. De gemeente ziet wel in dat het plan niet duidelijk was. Het wisselen van de wijkprojectleider om de paar jaar maakt de verhoudingen er niet beter op. De bewoners moeten zich daardoor elke keer opnieuw verdedigen bij deze wijkprojectleider, die elke keer met dezelfde ideeën komt.

Kruiskamp-Koppeld

Voor elk project wordt een projectgroep opgericht en er wordt een projectleider aangesteld. Het is de taak van de projectleider om de belangen van alle partijen mee te nemen in de plannen. Bij tegenstrijdige belangen wordt het college van Burgemeester & Wethouders ingeschakeld. Zij wegen de belangen tegen elkaar af en nemen de besluiten.

Zo worden geschillen in de onderlinge verhoudingen voorkomen.

Elke afdeling heeft zijn eigen belangen bij processen van vernieuwing. De afdeling Monumenten van de gemeente moet daarom altijd goed opletten of ze wel bij het proces betrokken worden.

Bilgaard

Door samengaan van een aantal corporaties en onenigheid van corporaties met de gemeente zijn de plannen verworpen. De oorzaak van deze onenigheid is niet bekend. De onderlinge verhoudingen zorgden hier voor stagnatie van het proces.

Kanaleneiland

Er is een goede samenwerking tussen de afdelingen stedenbouw en monumenten van de gemeente Utrecht. Doordat zij op dezelfde afdeling werken, zijn zij op de hoogte van de ontwikkelingen in Utrecht.

De samenwerking tussen de betrokken partijen bij de casus Kanaleneiland verloopt goed. Alleen de banden met de winkelcentrumcommissie verlopen niet altijd even soepel.

Hoofdstuk 6. Conclusie en Advies

§ 6.1. Conclusie

In de inleiding wordt de volgende hoofdvraag geformuleerd: *Wat is het effect en wat zou het effect kunnen zijn, van de monumentenzorg in gebieden van stedelijke vernieuwing?*

Een eenzijdige conclusie kan niet worden gegeven omdat niet alle vormen van monumentenzorg zijn onderzocht. Nader onderzoek kan nog verricht worden naar andere instrumentaria om cultuurhistorie te behouden. Tevens kan nog nader onderzoek worden gedaan naar andere vormen van monumentenzorg die invloed uitoefenen op het proces van stedelijke vernieuwing. In het onderstaande wordt advies gegeven aan de hand van de casestudy, over hoe de gemeentelijke monumentenzorg haar effect kan vergroten in gebieden van stedelijke vernieuwing. De effectiviteit van de onderstaande adviezen dient nog nader onderzocht te worden.

Op dit moment probeert de afdeling monumenten van gemeenten vooral gesprekspartner te zijn in het proces van stedelijke vernieuwing. De stedenbouwkundigen geven echter vaak aan dat de afdeling Monumenten zich niet flexibel opstelt en nog erg gericht is op het behoud van bepaalde waardevolle gebouwen en/of elementen. Vaak wegen andere belangen dan het behoud van cultuurhistorie zwaarder in het proces, waardoor behoudenswaardige elementen verloren gaan. Er is in toenemende mate behoefte aan een rol van de monumentenzorg voor het bewust maken van en het informeren over cultuurhistorie in de (naoorlogse) wijk bij betrokken partijen. Hierdoor zou de monumentenzorg haar effect kunnen vergroten. Daarnaast kan worden gezegd dat wanneer de afdeling Monumenten zorgt dat zij standaard en vroeg in het proces wordt ingelicht over de plannen, zij invloed kan uitoefenen op de planvorming.

In het begin van het proces dienen alle partijen, waaronder monumentenzorg, op de hoogte te worden gebracht van de ontwikkelingen in de wijk. Monumentenzorg dient deze partijen te informeren en bewust te maken van de cultuurhistorische waarden.

Onderzoeksvraag is: *Welke methoden worden er gebruikt voor het beschrijven van cultuurhistorische waarden in wijken van stedelijke vernieuwing, en hoe wordt daar mee omgegaan in de praktijk?*

Een volledig antwoord op de onderzoeksvraag kan niet gegeven worden. Het is onmogelijk deze vraag in zijn geheel te beantwoorden, omdat de vraag verlangt dat er een opsomming of overzicht wordt gegeven van alle methoden die gemeentelijke instellingen hanteren. De onderzoeksvraag is vrij breed, daarom is gekozen het onderzoek te specificeren tot zeven casussen en deze uitgebreid te analyseren. De keuze voor een casestudy is niet geschikt voor het onderzoeken van meer dan zeven casussen. Deze conclusie geeft gedeeltelijk antwoord op de onderzoeksvraag door middel van de resultaten uit de casestudy.

Er zijn verschillende manieren om cultuurhistorie vast te leggen. Een standaardopzet bestaat niet, elke gemeente hanteert zijn eigen werkwijze en methodiek. Hoe uitgebreid een wijk wordt beschreven hangt sterk samen met de beschikbare tijd en het beschikbare budget. Soms wordt een bestaande methodiek, zoals Historisch Perspectief van de RACM, als basis gebruikt voor de opzet van een methode voor een specifieke wijk. De methoden komen in essentie overeen, ze beschrijven allemaal de geschiedenis van een wijk. Of de wijk(en) uitgebreid of globaal wordt beschreven hangt af van de opgave. Voor een globale beschrijving van één of meerdere wijken is meestal gekozen voor een verkenning, analyse of quick scan.

Voor uitgebreid onderzoek wordt gebruik gemaakt van een cultuurhistorische effectenrapportage of voor de methode Wikken en Wegen. In laatstgenoemde methode wordt ook de marktpositie behandeld en zijn in het laatste hoofdstuk aanpakvoorstellen opgenomen.

Er wordt in de praktijk meestal standaard door een stedenbouwkundige naar de kenmerken van een wijk gekeken. Vervolgens probeert de stedenbouwkundige deze te integreren in de plannen.

Wanneer een methode in een vroegtijdig stadium van het planvormingsproces is ingezet, wordt vaak wel rekening gehouden met de resultaten. Wanneer de plannen al in een vergevorderd stadium verkeren en de methode op dat moment wordt ingezet, ontstaat meestal een discussie onder de betrokken partijen. Er wordt onderling besproken of de plannen nog kunnen worden aangepast. De methode dient als aanvullende informatie over de geschiedenis en stedenbouwkundige opzet van een wijk. Uit het cultuurhistorische gedeelte en eerdere planvorming van een wijk kan de stedenbouwkundige de cultuurhistorisch waardevolle elementen selecteren.

Door gesprekspartner te blijven probeert de afdeling Monumenten de waarde in de wijk te waarborgen. De methode dient meestal als bouwsteen om te worden opgenomen in het proces. De meeste partijen zijn wel bereid de resultaten uit een methode mee te nemen in de plannen, maar soms wegen andere belangen zwaarder.

Uit de casestudy komt naar voren dat het cultuurhistorische gedeelte als bruikbaar wordt ervaren. Het opnemen van een stedenbouwkundige analyse en vertaalslag van historie naar ontwerp in een methode is in sommige gevallen gewenst. In andere gevallen kwam naar voren dat de stedenbouwkundige dit gedeelte liever zelf opstelt. De meningen over het opnemen van een marktonderzoek in de methode zijn verdeeld. Soms wordt aangegeven dat het handig is, om in de methode aandacht te besteden aan de marktpositie, omdat dit in een later stadium kan worden verwerkt in de aanpakvoorstellen. Anderen zeggen dat de marktpositie gezien moet worden als een apart onderzoek, omdat

de markt constant veranderd. Wordt het wel opgenomen in de methode, dan is dit gedeelte door verandering van de markt al snel verouderd. De marktpositie is op korte termijn wel bruikbaar.

§ 6.2. Advies

Het is raadzaam om de methode in een zo vroeg mogelijk stadium van het proces van stedelijke vernieuwing, de initiatieffase, af te hebben, zodat de resultaten tijdig kunnen worden meegenomen in de plannen. Het opnemen van een waardekaart, met daarop aangegeven welke delen van een wijk historisch gezien waardevol zijn, biedt de gemeente en corporaties een handig overzicht van waar zich de waarden in de wijk bevinden. Daarnaast kan het handig zijn om een historicus samen te laten werken met een stedenbouwkundige, zodat een vertaalslag van historie naar ontwerp kan worden gemaakt. Het opnemen van beeld en kaartmateriaal is een essentieel onderdeel in een methode, omdat hierdoor de methode helder en overzichtelijk wordt. Voor gemeenten zou het raadzaam zijn van alle (naoorlogse) wijken een inventarisatie en beschrijving te maken met uiteindelijk een waardering van de wijken. Wanneer er plannen voor vernieuwing ontwikkeld worden, kan snel gezien worden of er zich waarden bevinden in de wijk. Vervolgens kan gekozen worden voor diepgaander onderzoek naar de wijk.

Literatuurlijst

Boeken:

- Acht, M. van e.a., *Leefbaar en veilige wijken* (Amersfoort 2005) 5.
- Blom, A. e.a., *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken* (Zeist 2004) 40-43.
- Blom, A., *Herstructurering Naoorlogse Wijken* (Zeist 1999) 8-9.
- Dubbeling, W. e.a., *De wijk ontrafeld* (Arnhem/Rotterdam 2004) 17-21.
- Fens, J., G. van der Heijden-van der Eerden, *Gebouwde accenten, monumenten in Hillegersberg-Schiebroek-Terbregge* (Rotterdam 1995) 13-14.
- Gemeente Amersfoort, *Bestemmingsplan Kruiskamp-Koppel* (Amersfoort 2002) 2-6, 10-16.
- Gemeente Amersfoort, *Voortgangsrapportage wijkprogrammaboek 2006* (Amersfoort 2007) 4-8, wijkkaart 2007.
- Gemeente Amersfoort, *Wijkprogrammaboek Kruiskamp-Koppel 2006 'Onderweg naar morgen'* (Amersfoort 2006) 8.
- Gemeente Zoetermeer, *Structuurvisie Palenstein* (Zoetermeer 2005) 5-6.
- Geurtsen, R., A. Herijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wijken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004) 12-60.
- Haan, I. de, A. van Gemert, *Sociale kenmerken van Philipsdorp* (Eindhoven 2003) 7, 19-23.
- Koopmans, B., *De Gave Stad Palenstein* (Zoetermeer 2001) 1-5, 21.
- Maatje, J., *Herstructurering van naoorlogse wijken; meer dan fysieke vernieuwing alleen* (Venray 1999) 44-46.
- Philippi, G., *Cultuurhistorie, een vergeten aspect?* (Twente 2002) 64-66.
- Schütte, R., L. van Meijel, *De naoorlogse wijk in historisch perspectief, De praktijk* (Zeist 2001) 23-32.
- Stoa, *Amersfoort Architectuur en stedenbouw 1940-1965* (Ede 2006).
- Stuij, Y., *Cultuurhistorie in de naoorlogse wijk* (Utrecht 2004) 30-33.
- Urban Fabric BV, Steenhuis Stedenbouw, *Tien naoorlogse wijken van Utrecht, Kanaleneiland* (Utrecht 2006).
- Verhage, R., R. Sluis, *Samenwerking bij Stedelijke Vernieuwing* (Delft 2003) 7-15, 32.
- Zweerink, K. ed., *Van Pendrecht tot Ommoord, Geschiedenis en toekomst van naoorlogse wijken in Rotterdam* (Bussum 2005) 107-117.

Url's:

- <http://cos.rotterdam.nl/smartsite225228.dws> (Overzichtskaart) (geraadpleegd: 4-5-2007).
- <http://home.12move.nl/philipsdorp> (Hoe het begon.) (geraadpleegd: 16-2-2007).
- www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=2378 (Dossier Cultuur en Erfgoed) (geraadpleegd: 8-5-2007).
- www.keicentrum.nl/view.cfm?page_id=1901&item_type=documentatie&item_id=454 (Frankendaal Jeruzalem) (geraadpleegd: 21-5-2007).
- www.keicentrum.nl/view.cfm?page_id=1893&item_type=nieuws&item_id=375 (Schiebroek accepteert geen sloop) (geraadpleegd: 6-5-2007).
- www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=265 (Amsterdam, Jeruzalem in Tuindorp Frankendaal) (geraadpleegd: 8-5-2007).
- www.keicentrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=248 (Utrecht, Kanaleneiland) (geraadpleegd: 21-5-2007).
- www.mitos.nl/smartsite.dws?ID=41&PID=9657 (Kanaleneiland- Transwijk) (geraadpleegd: 3-4-2007).
- www.palenstein.com (Sloop/Opbouw Palenstein) (geraadpleegd: 4-5-2007).

- www.racm.nl (Monumentenwet 1988)
(geraadpleegd: 14-2-2007).
- www.racm.nl (Project wederopbouw)
(geraadpleegd: 29-5-2007).
- www.trajectum.hu.nl (Achtergrond Dossiers)
(geraadpleegd: 25-5-2007).
- [www.wijkaanpakwinkel-schiebroek.nl/
news.php?newsid=news&id=171](http://www.wijkaanpakwinkel-schiebroek.nl/news.php?newsid=news&id=171)
(Samenvatting van het Masterplan Schiebroek)
(geraadpleegd: 21-5-2007).
- www.wikipedia.nl (Monumentenzorg)
(geraadpleegd: 14-2-2007).
- www.wikipedia.nl (Monumentenzorg)
(geraadpleegd: 14-2-2007).
- www.wikipedia.org (Frankendaal)
(geraadpleegd: 21-5-2007).
- www.wikipedia.org (Kanaleneiland)
(geraadpleegd: 21-5-2007).
- www.wikipedia.org (Schiebroek)
(geraadpleegd: 2-3-2007).

Lijst van geïnterviewde personen

Bandringa, B., 15 mei 2007
 Bijhouwer, R., 17 april 2007
 Blijleven, B., 18 april 2007
 Bos, A. van den, 2 mei 2007
 Bosman, B., 11 mei 2007
 Boxtel, J. van, 29 maart 2007
 Cramer, M., 10 april 2007
 Keijzer, M., 23 april 2007
 Koopmans, B., 15 maart 2007
 Lommens, E., 14 mei 2007
 Loon, M. van, 13 maart 2007
 Meijel, L. van, 1 mei 2007
 Meurs, P., 2 april 2007
 Nijs, Madies de, 27 maart 2007
 Onclin, W., 1 maart 2007
 Plateringen, J. van, 11 mei 2007
 Ramakers, H., 26 april 2007
 Rovers, C., 22 maart 2007
 Santen, B. van, 6 maart 2007
 Schilt, J., 16 maart 2007
 Schütte, R., 23 mei 2007
 Spijkers, F., 2 april 2007
 Stichting Toekomst Philipsdorp, 19 maart 2007
 Stonner, V., 5 maart 2007
 Virginia, F., 18 april 2007
 Wouw, A. van der, 19 maart 2007
 Zweerink, K., 22 maart 2007

Verantwoording afbeeldingen

Voorblad

- Foto's: L. van den Bulk en C. Singor.

Bilgaard

- Afb. 1 Begrenzing van de wijk Bilgaard in Leeuwarden
www.viamichelin.com (Bilgaard) (geraadpleegd: 30-5-2005).
- Afb. 2 Een wooneenheid
RACM, *De naoorlogse wijk in historisch perspectief, De praktijk* (Zèist 2001).
- Afb. 3 Een school in de voorzieningenstrip (Bilgaard midden)
C. Singor, 4-5-2007.
- Afb. 4 Hoogbouw de Bird (Bilgaard zuid)
C. Singor, 4-5-2007.
- Afb. 5 Gerenoveerde woningen omgeving Mondriaanstraat
(Bilgaard oost)
C. Singor, 4-5-2007.
- Afb. 6 Historisch perspectief in de praktijk
RACM, *De naoorlogse wijk in historisch perspectief, De praktijk* (Zèist 2001).
- Afb. 7 Gerenoveerde flat aan de Gealanden (Bilgaard west)
C. Singor, 4-5-2007.
- Afb. 8 Ruimtelijke opzet Bilgaard 2003. De stempels en stroken
en in rood aangegeven de voorzieningenstrip met omcirkeld
het winkelcentrum
Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, gemeente Leeuwarden,
Ruimtelijke Onderbouwing Voorzieningenstrip Bilgaard
(Leeuwarden 2003).

Frankendaal

- Afb. 9 Begrenzing Frankendaal
www.viamichelin.com (Frankendaal) (geraadpleegd: 23-5-2007).

- Afb. 10 In rood aangegeven de haken en hoven van de buurt
Jeruzalem
Vincent van Rossum, Jeroen Schilt, *Tuindorp Frankendaal*
1952 2002 (Amsterdam 2002).
- Afb. 11 Duplexwoningen in de buurt Jeruzalem
Vincent van Rossum, Jeroen Schilt, *Tuindorp Frankendaal*
1952 2002 (Amsterdam 2002).
- Afb. 12 Darwinplantsoen
C. Singor, 17-4-2007.
- Afb. 13 Vooroorlogse bebouwing aan de Middenweg
C. Singor, 17-4-2007.
- Afb. 14 CHER Tuindorp Frankendaal
Vincent van Rossum, Jeroen Schilt, *Tuindorp Frankendaal*
1952 2002 (Amsterdam 2002).

Kanaleneiland

- Afb. 15 Begrenzing van Kanaleneiland
www.viamichelin.com (Kanaleneiland)
(geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 16 Hoogbouw aan het Amsterdam-Rijnkanaal
C. Singor, 29-3-2007.
- Afb. 17 Prins Clausbrug naar Papendorp, over het Amsterdam-
Rijnkanaal
C. Singor, 29-3-2007.
- Afb. 18 Winkelcentrum Kanaleneiland/centrumboulevard
C. Singor, 29-3-2007.
- Afb. 19 De Stempels van Kanaleneiland
<http://www.kei-centrum.nl/websites/kei/gfx/projecten/Kanaleneiland.JPG>.
- Afb. 20 Laagbouw aan de kade langs het Amsterdam-
Rijnkanaal/Rooseveltlaan met groenvoorzieningen
C. Singor, 29-3-2007.

- Afb. 21 Bebouwingsvelden A t/m E
Urban Fabric BV en Steenhuis Stedenbouw, *Tien naoorlogse wijken van Utrecht* (Utrecht 2006).
- Afb. 22 Ruimtelijke opzet en groenstructuur in de wijk
Urban Fabric BV en Steenhuis Stedenbouw, *Tien naoorlogse wijken van Utrecht* (Utrecht 2006).
- Afb. 23 Dvd met de tien rapporten, waaronder Kan aleneiland
Dienst Stadsontwikkeling, *Tien naoorlogse wijken van Utrecht* (Utrecht 2006) DVD.

Kruiskamp-Koppel

- Afb. 24 Begrenzing Kruiskamp-Koppel
www.viamichelin.com (kruiskamp-koppel)
(geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 25 Omgeving Evertsenstraat
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 26 Bebouwing langs de Randwijcklaan
C. Singor, 29-3-2007.
- Afb. 27 Stempels in Kruiskamp
www.googleearth.nl (Kruiskamp) (geraadpleegd: 15-5-2007).
- Afb. 28 Achttiende en negentiende eeuwse panden
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 29 Strokenbouw in Jericho/Jeruzalem
www.googleearth.nl (Koppel) (geraadpleegd: 15-5-2007).
- Afb. 30 Jericho/Jeruzalem
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 31 Bebouwing haaks en parallel op de Ringweg-Koppel
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 32 Verkenning Kruiskamp en Koppel
Stoa, *Architectuur en stedenbouw 1940-1965*
(Ede 2006).
- Afb. 33 Gildenkwartier
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 34 Gebied de Melange
L. van den Bulk, 29-3-2007.

- Afb. 35 De Roef
L. van den Bulk, 29-3-2007.
- Afb. 36 Vasco da Gamastraat
www.googleearth.nl (Kruiskamp) (geraadpleegd: 15-5-2007).

Palenstein

- Afb. 37 Begrenzing Palenstein
www.viamichelin.com (Palenstein) (geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 38 U-vormige woonblokken met flat op de achtergrond
L. van den Bulk, 5-4-2007.
- Afb. 39 Eén cluster met flats in een vast patroon
www.googleearth.nl (Palenstein) (15-5-2007).
- Afb. 40 Flats met openbaar groen
L. van den Bulk, 5-4-2007.
- Afb. 41 Terraswoning aan het Van Douzapad
L. van den Bulk, 5-4-2007.
- Afb. 42 Flat verfraaid met opvallende luifel en gekleurde buizen
L. van den Bulk, 5-4-2007.
- Afb. 43 Verkenning Palenstein
Botine Koopmans, *De Gave Stad Palenstein*
(Zoetermeer 2001).

Philipsdorp

- Afb. 44 Begrenzing Philipsdorp
www.viamichelin.com (Eindhoven) (geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 45 Philipsdorp
Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wijken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk*
(Eindhoven 2004).

- Afb. 46 Philipsdorp 1920, met op de voorgrond de green.
Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wikken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004).
- Afb. 47 Lessenaarsdak van De Bazel
L. van den Bulk, 28-2-2007.
- Afb. 48 Geknikt verloop van de straat
www.googleearth.nl (Philipsdorp) (geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 49 Plataanplein
L. van den Bulk, 28-2-2007.
- Afb. 50 Oud Philipsdorp met PSV-stadion
<http://www.rbkweb.no/vis/2989> (PSV-stadion)
(geraadpleegd: 23-5-2007).
- Afb. 51 Wikken en Wegen Philipsdorp
Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wikken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004).
- Afb. 52 Vier hoofdsmaken
Rein Geurtsen, Ad Hereijgers, *Philipsdorp Eindhoven Wikken en wegen in waardevolle wijken: de methode in de praktijk* (Eindhoven 2004).
- Afb. 58 Cultuurhistorisch onderzoek naar naoorlogse tuinsteden van Rotterdam, waaronder Schiebroek
K. Zweerink, *Van Pendrecht tot Ommoord, Geschiedenis en toekomst van naoorlogse wijken in Rotterdam* (Bussum 2005).

Schiebroek

- Afb. 53 Begrenzing van Schiebroek
www.viamichelin.com (Schiebroek) (geraadpleegd: 30-5-2007)
- Afb. 54 Het vooroorlogse gedeelte van Schiebroek aan de Adrianalaan
C. Singor, 5-4-2007.
- Afb. 55 Kastanjesingel
C. Singor, 5-4-2007.
- Afb. 56 Bebouwing aan de Peppelweg. Vierlaags met kap
C. Singor, 5-4-2007.
- Afb. 57 De Peppelweg
C. Singor, 5-4-2007.

Bijlage 1: Interviewlijst

	Inleiding
1.	Wat is uw naam?
2.	Bij welke afdeling werkt u?
3.	Wat is uw functie?
4.	Welke rol speelde u bij het project van stedelijke vernieuwing?
5.	Wat is de naam van de te onderzoeken wijk?

	Casus
6.	Wat was de aanleiding voor de vernieuwing?
7.	Wat was het doel van de vernieuwing?
8.	Wie nam het initiatief voor de vernieuwing?
9.	Welke partijen speelden een rol? (personen en gegevens) ○ Gemeente ○ Woningcorporaties ○ Bewoners ○ Beleggers ○ Het Rijk
10.	Wat was de rol van elke partij binnen het project?
11.	Welk belang had elke partij?
12.	Hoe verliep de samenwerking tussen de partijen?
13.	Wie was de (wijk)projectleider?
14.	In welke stadium van het proces bevindt de wijk zich?
15.	Wie maakt het uiteindelijke masterplan? (architecten, planologen)

	Proces
16.	Is er binnen de planvorming/proces rekening gehouden met eventuele cultuurhistorische waarden van de wijk?
17.	Wat verstaat u onder cultuurhistorische waarden?
18 a	Hoe is er rekening gehouden met de cultuurhistorische waarden? (methode)
b	Zijn deze waarden kwantificeerbaar?
19 a	Bent u uitgegaan van een bestaande methode?
b	Wie heeft de methode bedacht?
c	Is er gebruik gemaakt van cartografisch materiaal?
20.	Wie nam het initiatief voor het inpassen van deze methode in de planvorming? (opdrachtgever)
21.	Door wie is de methode uitgevoerd en in welk stadium van het proces?
22.	Met welk doel werd de methode uitgevoerd?
23.	Bent u bekend met andere methoden?
24.	Waarom is er juist voor deze methode gekozen?
25.	Vonden de betrokken partijen de methode toepasbaar? Waarom wel/niet?

	Methode achteraf
26.	Wat vond u goed aan deze methode?
27.	Wat vond u minder goed aan deze methode? Wat zou u anders doen? Welke aspecten miste u in de methode? (marktpositie, lijst van monumenten?)
28.	Wat vonden de andere partijen van de methode? (bruikbaarheid)

	Methode in de praktijk
29.	In hoeverre zijn de aanbevelingen uit de methode meegenomen in het definitieve plan en waar hing dit vanaf? (geld, middelen, inzet)
30.	Hoe worden de waarden meegenomen in het definitieve plan?
31.	Hoe kijkt u achteraf naar het proces? (is de methode op het juiste moment ingezet?)
32.	Zorgde het toepassen van deze methode in het proces voor stagnatie?
33.	Heeft u literatuur over de wijk? (Analyse)

Bijlage 2: Adressenlijst

Philipsdorp

De Lijn

Drs. W. Onclin (Wouter)
 Adviseur
 Kruithuisstraat 19
 1018 WJ Amsterdam
 Tel (algemeen): 020-62 04 21
www.delijn.nl

Woonbedrijf

Ing. A. W. M van der Wouw (André)
 Senior Planontwikkelaar
 Kronehoefstraat 72c
 5600 AG Eindhoven
 Tel (algemeen): 040-243 43 43
www.woonbedrijf.com

Gemeente Eindhoven

Ir. J. N. G. van Boxtel (Jochem)
 Stedenbouwkundige
 Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Beheer
 Frederik van Eedenplein 1
 5600 AZ Eindhoven
 Tel (algemeen): 040-238 92 22
www.eindhoven.nl

Gemeente Eindhoven

F. Spijkers (Fons)
 Dienst Stedelijke Ontwikkeling en beheer/monumentenzorg
 Frederik van Eedenplein 1
 5600 AZ Eindhoven
 Tel (algemeen): 040-238 92 22
www.eindhoven.nl

Schiebroek

Gemeente Rotterdam

K. Zweerink (Kim)
 Architectuurhistoricus
 Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting
 Galvanistraat 15
 3029 AD Rotterdam
 Tel (algemeen): 010-489 69 66
www.dsv.rotterdam.nl

Gemeente Rotterdam

Ir. C. R. Rovers (Caroline)
 Stedenbouwkundige
 Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting
 Galvanistraat 15
 3029 AD Rotterdam
 Tel (algemeen): 010-489 69 66
www.dsv.rotterdam.nl

Kanaleneiland

Gemeente Utrecht

Drs. B. van Santen (Bettina)
 Adviseur Architectuurhistorie
 Stedenbouw en Monumenten
 Dienst stadsontwikkeling
 Zwaansteeg 11
 3511 VG Utrecht
 Tel (algemeen): 030 - 286 39 90
www.utrecht.nl

Gemeente Utrecht

Ir. M. De Nijs (Marlies)
 Adviseur Stedelijke Ontwikkeling
 Stedenbouw en Monumenten
 Dienst Stadsontwikkeling
 Rahmaninoffplantsoen 61
 3503 RK Utrecht
 Tel (algemeen): 030 - 286 43 81
www.utrecht.nl

Urban Fabric

Prof. Dr. ir. P. Meurs (Paul)
 Architect
 Lange haven 9
 3111 CA Schiedam
 Tel (algemeen): 010-276 27 23
www.urbanfabric.nl

Palenstein

Gemeente Zoetermeer

B. Koopmans (Botine)
 Beleidsadviseur monumenten, welstand en architectuur.
 Markt 10
 2711 CZ Zoetermeer
 Tel (algemeen): 079-3468000
www.zoetermeer.nl

Gemeente Zoetermeer

M. Keijzer (Marcel)
 Stedenbouwkundige
 Markt 10
 2711 CZ Zoetermeer
 Tel (algemeen): 079- 3468000
www.zoetermeer.nl

Frankendaal

Gemeente Amsterdam

Ir. drs. V. Stonner (Vania)
 Stedenbouwkundige
 Stadsdeel Oost/Watergraafsmeer
 Helmholtzstraat 61
 1090 GV Amsterdam
 Tel (algemeen): 020- 774 44 44
www.oostwatergraafsmeer.nl

Gemeente Amsterdam

J. Schilt (Jeroen)
 Architectuurhistoricus
 Bureau Monumenten&archeologie
 Keizersgracht 123, 1015 CJ in Amsterdam
 Tel (algemeen): 020 552 48 88
www.bma.amsterdam.nl

Gemeente Amsterdam

Ir F. Virginia (Farley)
 Stedenbouwkundige
 Stadsdeel Oost/Watergraafsmeer
 Helmholtzstraat 61
 1090 GV Amsterdam
 Tel (algemeen): 020- 774 44 44
www.oostwatergraafsmeer.nl

Quadrat Atelier voor stedenbouw, landschap en architectuur

Ir. R. Bijhouwer (Roy)
Stedenbouwkundige
Scheepmakershaven 56
3011 VD Rotterdam
Tel (algemeen): 010-413 30 88
www.quadrat.nl

Delta Forte projectmanagement

Drs. M. M. H. Ramakers (Hilde)
Senior Projectmanager
Karspeldreef 2
1100 AJ Amsterdam Zuidoost
Tel (algemeen): 020 - 398 64 44
www.deltaforte.nl

Kruiskamp-Koppel

De Alliantie

B. Bosman (Bert)
Manager rayon midden
Heiligenbergweg 60
3800 AS Amersfoort
Tel (algemeen): 033-476 53 11
www.de-alliantie.nl

De Alliantie

H. J. van Plateringen (Johan)
Senior Projectleider
Heiligenbergweg 60
3800 AS Amersfoort
Tel (algemeen): 033-476 53 11
www.de-alliantie.nl

Gemeente Amersfoort

B. Blijleven (Bert)
Adviseur Ruimtelijke Ordening
Stadhuisplein 1
3811 LM Amersfoort
Tel (algemeen): 033 469 51 11
www.amersfoort.nl

Gemeente Amersfoort

M. Cramer (Max)
Architectuurhistoricus
Stadhuisplein 1
3811 LM Amersfoort
Tel (algemeen) 033 469 51 11
www.amersfoort.nl

STOA (stedenbouw- openbare ruimte- architectuur)

L. van Meijel (Leon)
Medeoprichter Stoa
Maanderpoort 41
6711 AC Ede
Tel (algemeen): 031 843 10 88
www.stoade.nl/ lvanmeijel@planet.nl

Bilgaard

Gemeente Leeuwarden

Ir. B. Bandringa (Bert)
Senior adviseur stedenbouw Ruimtelijke Ordening
Stadsontwikkeling en beheer
Oldehooftsterkerhof 2
8900 JA Leeuwarden
Tel (algemeen): 058 233 88 88
www.leeuwarden.nl